Europske kulturne rute (prijedlog razvoja hrvatske dionice)

Bartolović, Anita

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:188950

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

ANITA BARTOLOVIĆ

EUROPSKE KULTURNE RUTE – *TRANSROMANICA* (PRIJEDLOG RAZVOJA HRVATSKE DIONICE)

Diplomski rad

Pula, 16. rujna 2019. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

ANITA BARTOLOVIĆ

EUROPSKE KULTURNE RUTE - *TRANSROMANICA* (PRIJEDLOG RAZVOJA HRVATSKE DIONICE)

Diplomski rad

JMBG: 0303052990, redoviti student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Kulturne rute

Znanstveno područje: Interdisciplinarne znanosti

Mentor: doc.dr.sc. Nataša Urošević

Pula, 16. rujna 2019. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Anita Bartolović, kandidatkinja za magistru Kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

_____

U Puli, 16. rujan 2019. godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Anita Bartolović dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Europske kulturne rute – Transromanica (prijedlog razvoja hrvatske dionice)* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

_____

U Puli, 16. rujan 2019. godine

SADRŽAJ

UVOD 1

1. ZNAČENJE KULTURNOG TURIZMA U EU 3

1.1. Turizam 3

1.2. Kultura 5

1.3. Kulturni turizam 8

2. EUROPSKE KULTURNE RUTE 18

2.1. Načela i ciljevi projekta kulturnih ruta Vijeća Europe 21

2.2. Certifikacija rute 22

2.3. Kriteriji odabira teme kulturnih ruta 24

3. RAZVOJ KULTURNE RUTE 28

3.1. Evidentiranje resursa 28

3.2. Uloga sadržaja na ruti 29

3.3. Kretanje po ruti 31

4. RUTA ROMANIČKE BAŠTINE 33

4.1. Romanika 33

4.2. Romanička baština u Hrvatskoj 35

4.3. *Transromanica* 38

5. STUDIJA SLUČAJ – PRIJEDLOG KREIRANJA RUTE ROMANIČKE BAŠTINE U HRVATSKOJ 41

5.1. Razvoj dionice kulture rute romaničke baštine u Hrvatskoj 43

5.2. Rezultati istraživanja 50

5.3. Područja kulturne rute u Hrvatskoj (prijedlog razvoja dionice) 51

5.3.1. Područje Zadarske Županije 52

5.3.2. Primorsko-goranska Županija 54

5.3.3. Istarska Županija 55
5.3.4. Primjer kulturne rute u Hrvatskoj 55
ZAKLJUČAK 61
LITERATURA 63
POPIS PRILOGA 65
POPIS SLIKA 66
POPIS TABLICA 67
SAŽETAK 68
ABSTRACT 69

UVOD

Tema ovoga diplomskoga rada su Europske kulturne rute s naglaskom na najveću kulturnu rutu, *Transromanicu*. Kulturne rute prolaze kroz jednu ili više zemalja te povezuju povijesne, društvene ili umjetničke komponente nekoga područja. Europske kulturne rute razvijaju se u sklopu programa Vijeća Europe te kao takve moraju odgovarati određenim traženim uvjetima. Kulturnim rutama Vijeće Europe želi zbližiti te povezati ljude i mjesta sa zajedničkom poviješću, baštinom i kulturom.

Svrha diplomskoga rada jest predstaviti Europske kulturne rute, povezati kulturu i turizam, definirati kulturni turizam te dati prijedlog za razvoj hrvatske dionice istoimene rute. Cilj rada je objediniti, valorizirati i adekvatno predstaviti romaničku baštinu na području Hrvatske. Dodavanjem dodatnih i popratnih aktivnosti na ruti ona postaje jedinstvena i atraktivnija. Metode koje su korištene prilikom pisanja ovoga rada su metoda istraživanja, metoda analize sadržaja, induktivna i deduktivna metoda.

Na početku rada naglasak je stavljen na značenje kulturnog turizma koji predstavlja možda najvažniji čimbenik u razvoju kulturnih ruta. Definirani su pojmovi kultura, turizam te kulturni turizam. Kako je kulturni turizam promatran u sklopu Europe bilo je potrebno istražiti europske projekte i programe te fondove i nagrade pomoću kojih se financira i razvija program Europskih kulturnih ruta. Nadalje, drugo poglavlje vezano je uz Europske kulturne rute, načela i ciljeve Europskih kulturnih ruta, certifikaciju rute te kriterije odabira teme kulturnih ruta. Svaki od ovih elemenata bitan je prilikom kreiranja, odabira i provedbe rute. Zatim je treće poglavlje usmjereno na razvoj kulturne rute. Prilikom razvoja kulturne rute potrebno je evidentirati resurse, razmotriti i dodati uslužne i popratne sadržaje te dobro osmisliti kretanje po ruti kako ne bi došlo do neiskorištenoga vremena i prostora na ruti.

Nadalje, kako bi se ruta romaničke baštine što bolje predstavila, bilo je potrebno definirati razdoblje romanike, njezinu arhitekturu, kiparstvo i umjetnost. Četvrto poglavlje analizira razdoblje romanike u svijetu i Hrvatskoj te *Transromanicu* kao najveću kulturnu rutu Vijeća Europe. Navedene su njezine glavne aktivnosti i prekretnice od samih početaka do danas. Posljednje poglavlje ističe cilj ovoga rada. Ono je sastavljeno od istraživanja, prijedloga i ideja za razvoj i kreiranje hrvatske dionice kulturne rute romaničke baštine. Prijedlozi i ideje sastavljeni su

na temelju intervjuiranja stručnjaka i predstavnika turističkih zajednica odabranih područja. Dobivanje odgovora od strane stručnjaka i turističkih zajednica nije bilo jednostavno, ali je svakako pomoglo u istraživačkome dijelu rada. Zatim slijedi zaključak koji prikazuje, odnosno sumira rezultate istraživanja.

1. ZNAČENJE KULTURNOG TURIZMA U EU

Povezanost kulture i turizma vidljiva je kroz nastojanje destinacija na povećanju konkurentnosti i atraktivnosti. Povećanje konkurentnosti može se ostvariti kroz održiv i adekvatan način upravljanja kulturnom baštinom. U ovome kontekstu, turizam kulturi omogućava ulaganja u razvoj, očuvanje i unapređenje materijalne i nematerijalne baštine destinacije, dok kultura turizmu daje autentičnost i atraktivnost[1]. Kulturni je turizam pojam koji je definiran u širokome aspektu, odnosno obuhvaća veliki dio ljudske djelatnosti i života. Prije definiranja samoga pojma *kulturni turizam,* potrebno je definirati pojam turizam i pojam kultura. U nastavku poglavlja definirani su pojmovi turizam, kultura, kulturna baština te kulturni turizam.

1.1. Turizam

Turizam je nastao kao posljedica ostvarivanja društvenih, ekonomskih i fizičkih sloboda čovjeka. Ljudi tragaju za kretanjem, putovanjem, iskustvom, uzbuđenjem, a kako bi to iskusili potrebno im je slobodno vrijeme, odnosno dokolica. Ono što turizam predstavlja i nudi jest glavni izvor širenja dokolice. Napretkom društva, razvojem tehnologije i prometa, turizam je poprimio neku vrstu masovnosti te njegovi gospodarski učinci postaju dio platne bilance nacionalne ekonomije. Danas se turizam smatra jednim od najvećih sila u svijetu. U njemu se ostvaruje kontakt s kulturom, baštinom, poviješću, destinacijom, lokalnim stanovništvom i dr. Turizam predstavlja skup odnosa i pojava nastalih zbog interakcija pri susretu turista s turističkom destinacijom. Tu se ubrajaju sve aktivnosti koje osoba ostvari tijekom boravka u destinaciji. Ponuda i potražnja u ovome segmentu jako su važne jer se njihovim djelovanjem razvija gospodarski sustav te se stvara i povećava važnost razvoja drugih zemalja. Upravo zbog tog susretanja i djelovanja razvija se turizam koji je zapravo element za unaprjeđenje odnosa između zemalja, naroda i ekonomije na globalnoj razini[2].

Gledajući unatrag može se reći da je turizam jedan od najstariji i najmasovnijih fenomena u svijetu. Njegove faze razvoja vezane su uz prve civilizacije svijeta pa tako prema UNWTO-u imamo sljedeće faze razvoja turizma:

- Rano doba – prve civilizacije, Grčka, Rim, Azija,

[1] Golja, T., (2016.), *Menadžment u kulturi i turizmu.,* Osijek., Gradska Tiskara Osijek d.o.o., str., 7
[2] Dulčić, A., (2001.), *Upravljanje razvojem* turizma., Mate d.o.o., Zagreb., str. 3-8

- Srednje doba – od 5. do 17. stoljeća, edukativna putovanja, Grand Tour,
- Industrijska revolucija – od 1750. do 1850., razvitak gradova, parni stroj,
- Moderni turizam – razvoj prometa, potrošnje, masovni turizam.

U početcima razvoja turizma, odlazak u neku drugu destinaciju predstavljao je neuobičajeno iskustvo koje ostavlja užitak i pozitivan dojam. Turizam se najviše počeo razvijati nakon Drugog svjetskog rata kada je počelo unapređivanje aviokompanija i zračnoga prometa. Razvojem zračnoga prometa avioni su povećavali svoj kapacitet što je približilo i povezalo udaljenije zemlje. Također, početkom 60-ih godina razvoju je pridonijelo i unaprjeđenje turističke ponude, izgradnja objekata i raznovrsnost potražnje[3].

Nadalje, kako je turizam globalni fenomen i pojava, javlja se dosta definicija kojima se nastoji definirati njegov obuhvat, a u nastavku slijedi jedna od mnogih: *„Turizam je skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekoga mjesta ako se s time ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva njihova privredna djelatnost.“*[4] Iz definicije je vidljivo da se turizam odnosi na putovanje turista ili posjetitelja na određeno vrijeme i u određenu destinaciju. Također se za turizam može reći i da je pojava u kojoj turist teži zadovoljiti svoje turističke potrebe kao što su zabava, odmor, rekreacija, iskustvo, kultura i sl. Danas se u turizmu isprepliću različite aktivnosti koje zahtijevaju interdisciplinaran pristup[5]. Iz toga se može zaključiti da se turizam preklapa s kulturom te moraju i mogu djelovati zajedno.

U kontekstu turizma potrebno je definirati i pojam turista, odnosno putnika i posjetitelja. „*Posjetitelj je osoba koja putuje u mjesto izvan uobičajenog okruženja u trajanju od najviše 12 mjeseci (6 ako je riječ o domaćem posjetitelju), a glavni razlog putovanja ne smije biti obavljanje plaćene djelatnosti u mjestu koje se posjećuje*“[6]. Iz toga proizlazi da postoje tri vrste posjetitelja, odnosno putnika[7]:

[3] Petrić, L., (2003.), *Osnove turizma*., Split., Ekonomski fakultet, str. 78
[4] Dulčić, A., op.cit., str. 3
[5] Dadić, M., (2014.), *Istraživanje kulturnog turizma,* Redak, Split, str. 15
[6] Petrić, L., op.cit., str. 23
[7] Ibid.

- Posjetitelj: osoba koja putuje u drugu državu ili izvan svoga mjesta uobičajenog boravka, a ne zadržava se dulje od godinu dana sa svrhom posjete gdje ne ostvaruje nikakvu plaćenu djelatnost
- Turist: posjetitelj koji putuje u drugu državu ili izvan svoga uobičajenog mjesta boravka, a ostvaruje najmanje jedno noćenje do najviše 12 mjeseci sa svrhom posjete gdje ne ostvaruje nikakvu plaćenu djelatnost
- Dnevni posjetitelj/ekskurzist: posjetitelj koji putuje u drugu državu ili izvan svoga uobičajenog mjesta boravka u razdoblju kraćem od 24 sata gdje ne ostvaruje noćenje i gdje svrha posjete nije nikakva plaćena djelatnost.

Iz navedenih tipova turista vidljivo je da osoba koja posjećuje destinaciju koja je izvan svakodnevnoga boravka postaje posjetitelj, a je li turist ili dnevni posjetitelj ovisi o dužini boravka. Ovdje svakako treba spomenuti i domaće turiste koji su u obližnjim destinacijama uglavnom dnevni posjetitelji.

1.2. Kultura

Kultura predstavlja proces svakodnevne razmjene te postoji od početka svijeta. Važno ju je promatrati kao proces jer kao dinamična pojava sklona je promjenama. Postoje razne teorije o tome što je kultura te kako je definirati. U cilju što boljeg objašnjenja pojma kulture u nastavku će biti navedeno nekoliko definicija kulture. Kako bi se kultura kasnije mogla povezati s turizmom potrebno ju je promatrati sa šireg gledišta, jer ona ne obuhvaća samo materijalne elemente već i nematerijalnu kulturu i baštinu te svakodnevnu interakciju gosta i domaćina. „*Kultura se odnosi na skup vrijednosti, vjerovanja, ponašanja, simbole (npr. tradicija, običaja, odijevanja i umjetnosti) i oblika naučenog ponašanja lokalne zajednice.*“[8] Kultura pokriva mnoge aspekte života zajednice kako onih iz prošlosti tako i onih iz sadašnjosti te je zbog toga potrebno njezino šire shvaćanje. U vidu prošlosti ona se odnosi na pitanje baštine, prirodu, povijesna i kulturna postignuća određenoga područja ili ljudi koja se pamte, čuvaju i prenose s generacije na generaciju. Iz prethodno navedene definicije vidljivo je kako se materijalna kultura ne ističe već je usmjerena na definiranje životnih vrijednosti, načina života i zajednice. Autorica Jelinčić, D. A. navodi da turizam omogućuje posjetitelju da upozna, razumije i spozna materijalnu i nematerijalnu kulturu

[8] Jelinčić, D.,A., (2009.), *Abeceda kulturnog turizma,* Meandar, Zagreb., str. 26

zajednice koju posjećuje te bi u tome kontekstu definicija mogla glasiti: „ *(...) ukupnost materijalnih i duhovnih vrijednosti koje je čovjek stvorio u svojoj društveno-povijesnoj praksi, u svom savladavanju prirodnih sila, razvoju proizvodnje te tijeku rješavanja društvenih problema.*“[9]

Prema Rihtman-Auguštin, kultura ne podrazumijeva „(…) *narodnu, tradicijsku kulturu, niti kulturu shvaćenu kao umjetnost i obrazovanje, nego kompleksnu cjelinu vrijednosnih obrazaca i normi koji utječu na ponašanje kao i sve ono što je čovjekovim ponašanjem stvoreno.“*[10] Ovakvo shvaćanje kulture obuhvaća duhovne i materijalne elemente, odnosno povezuje vrijednosne orijentacije i norme s proizvodima čovjekova ponašanja i djelovanja. Kultura ima svoj oblik, svrhu i značenje. Ona se može promatrati kao način života određene zajednice ili naroda te kao takva ima različita svojstva i značenje, a trebala bi uključivati sve oblike društvene, umjetničke i intelektualne aktivnosti. Povezana je i uključuje aktivnosti i život svih ljudi; građana, seljaka, urođenika, umjetnika, obrtnika, obrazovanih, neobrazovanih, siromašnih, bogatih i dr. Kultura kao takva sadržava ono što ljudi misle, rade i stvaraju, a ostvaruje se kroz procese i proizvode. Kultura se želi promatrati u odnosu na turizam te je nužno zapravo shvatiti da kultura nastaje povezivanjem, razmjenom i razvijanjem raznih lokalnih kultura. Razmjeni i razvoju kultura pripomogle su povijesne migracije ljudi u potrazi za boljim životom, dok danas tome razvoju i interakciji pomaže, odnosno olakšava ga turizam. Kako je već navedeno, kulturu koja je vezana uz turizam nije moguće promatrati samo kroz materijalnu kulturu već ona obuhvaća uključivanje i upoznavanje s lokalnom zajednicom, njihovim načinom života i aktivnostima[11]. Kultura bi se trebala promatrati kao način života određene grupe ljudi, a trebala bi obuhvaćati značenja, vrijednosti i ideje koje su dio institucija, društava, običaja i ostalih aspekata života[12].

Kulturna baština dio je kulture pa tako i kulturnog turizma te zapravo predstavlja njegov najsnažniji resurs. Međunarodna organizacija UNESCO, odnosno *Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine*, 1972. godine definirala je kulturnu baštinu kao baštinu koja se odnosi na: „(…) *spomenike, skupine građevina i lokalitete koji imaju povijesnu, estetsku, arheološku, znanstvenu, etnološku ili antropološku vrijednost.*“[13] Iz ove definicije proizlaze tri elementa

[9] Jelinčić, D.,A., op.cit., str. 27
[10] Ibid.
[11] Ibid., str. 30-31
[12] Dadić, M., op.cit., str. 15
[13] Jelinčić, D.,A., op.cit., str. 31

kulturne baštine, a to su: Spomenici: „*djela arhitekture; monumentalna djela iz područja skulpture i slikanja; elementi ili strukture arheološke prirode; crteži, pećine, i prebivališta; kombinacije obilježja izuzetne univerzalne vrijednosti, povijesne, umjetničke ili znanstvene*;“ zatim skupine građevina koje se odnose na „*skupine samostojećih ili povezanih građevina koje zbog svoje arhitekture, homogenosti ili položaja u okolišu posjeduju izuzetnu univerzalnu vrijednost, povijesnu, umjetničku ili znanstvenu:“* te lokaliteti koji obuhvaćaju „*čovjekova djela ili kombinirana djela prirode i čovjeka te područja koja uključuju arheološke lokalitete izuzetne univerzalne vrijednosti, povijesne, umjetničke ili znanstvene“* [14]. Nedostatak navedene definicije je to što obuhvaća samo materijalnu baštinu.

Razvojem društva došlo je i do promjene u istraživanju baštine te je organizacija UNESCO uvela termin „nematerijalne baštine“. *Živuća kulturna baština*, kako ju se još naziva, obuhvaća praksu, prezentacije i ekspresije, kao i pridružena znanja i neophodne vještine koje zajednice, skupine i u pojedinim slučajevima pojedinci, prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine. Nematerijalna se baština odražava kroz[15]:

- usmenu tradiciju, izričaj i jezik,
- scensku umjetnost,
- društvenu praksu, rituale i svečanosti,
- znanja i praksu o prirodi i svemiru,
- tradicijske obrte.

Kulturna baština, materijalna i nematerijalna, dio je svake zajednice. Njihovim očuvanjem podupire se te razvija kulturna i kreativna raznolikost ljudi u destinaciji. Kao izraz identiteta zajednice postavljaju se kultura i kulturna baština. One su kao takve oduvijek imale utjecaj na državnu politiku te su izuzetno bitne za razvoj društva zbog svoje društvene i obrazovne uloge[16]. Turizam omogućava ostvarivanje kontakta s drugim kulturama. Stvara se prilika za upoznavanje i spoznaju sadašnjosti i prošlosti nekoga područja jer kao pojam svjetskog karaktera, povezuje, miješa i pomiče granice.

[14] Ibid., str. 30-33
[15] Ibid., str. 32
[16] Ibid., str. 32-34

Krajem 20. stoljeća turizam postaje središnja industrija koja razvija nova odmarališta, tematske parkove, restorane i druge turističke atrakcije diljem svijeta. Turizam daje novo značenje kulturi i baštini, odnosno može se reći da ih je na neki način pretvorio u atrakcije. Globalizacijom i napretkom društva tradicionalna područja se mijenjaju. U skladu s time restorani, muzeji, kina dobivaju novi izgled. Dosadašnje elemente nadopunjuju novi različiti komercijalni prostori, a kulturna dobra se nastoji prodati kroz razne rituale, umjetnosti i festivale kako bi se kreirala željena zabava i iskustvo[17]. Kultura sve više postaje glavni i najveći faktor atraktivnosti i konkurentnosti turističkih destinacija, a najviše se ističe kod destinacija koje posjeduju autentičnu i bogatu kulturnu materijalnu i nematerijalnu baštinu. Kako bi sve funkcioniralo i na održiv se način upravljalo potrebno je koordinirano i efikasno surađivanje institucija, organizacija, privatnog i javnog sektora, te civilnog stanovništva[18]. Ono je potrebno kako bi se kulturni resursi, infrastruktura i ugostiteljski objekti razvijali prema potrebama destinacije, a shodno tome ne utjecali u velikoj mjeri na svakodnevan život stanovništva destinacije.

1.3. Kulturni turizam

Kulturni turizam ubraja se pod selektivne oblike turizma, a povezuje kulturu, turizam i svakodnevni život zajednice i turista. Povezanost kulture i turizma vidljiva je i kroz čimbenike ponude i potražnje. Moderan ili suvremeni turist, kako ga još nazivaju, traga za iskustvom, autentičnim doživljajem i ima veliku želju sudjelovanja u svakodnevnom životu kulture određene turističke destinacije. Sa strane ponude čimbenici koji su utjecali na povezivanje kulture i turizma su sljedeći[19]:

- rastući interes za kulturu, posebno kao izvor identiteta i razlike u odnosu na globalizaciju,
- sve viša razina kulturnog kapitala, stimuliran sve višim nivoima obrazovanja,
- sve starija populacija u razvijenim regijama,
- postmoderni stilovi potrošnje, koji daju prednost osobnome razvoju nad materijalizmom,
- želja za direktnim oblicima iskustva (*lifeseeing* bolje nego *sightseeing*),
- rastuća važnost nematerijalne kulture te uloga imidža i atmosfere u doživljaju destinacije,

[17] Dadić M., op.cit., str. 45-46
[18] Golja, T., op.cit., str. 7
[19] Ibid., str. 9

- povećana mobilnost koja je omogućila lakši pristup drugim kulturama.

Svaki od ovih čimbenika utjecao je na potražnju turista. Nešto kroz osobno zadovoljstvo, nešto kroz želju za očuvanjem baštine i održivim načinom upravljanja. Nematerijalna baština (običaji, tradicija, vjerovanja i dr.) dobiva sve više na važnosti. Iz čimbenika potražnje proizlaze i čimbenici ponude koji također imaju utjecaja na povezivanje kulture i turizma, a oni su sljedeći[20]:

- razvoj kulturnog turizma koji stimulira nova radna mjesta i prihode,
- kulturni turizam kao rastuće tržište i kvalitetan oblik turizma,
- povećana ponuda kulture kao rezultat regionalnog razvoja,
- veća pristupačnost informacijama o kulturi i turizmu kroz nove tehnologije,
- pojava novih turističkih nacija i regija u Srednjoj i Istočnoj Europi,
- problem s financiranjem kulturnih projekata.

Čimbenici ponude usmjereni su na razvoj kulturnog turizma koji je u svojoj pojavi kvalitetan oblik turizma koji se pojavljuje na tržištu i stvara nova radna mjesta i prihode. Nadalje, regionalnim i lokalnim razvojem povećava se ponuda kulturnih sadržaja, ali i način valorizacije i upravljanja istim. Jedini problem koji ostaje način je financiranja. Odnosi se na izvore financiranja kulturne baštine u pogledu njezine zaštite, očuvanja i načina upravljanja i iskorištavanja[21].

Upotreba kulturne baštine u destinaciji trebala bi se odvijati kroz održive načine poslovanja kako se spajanjem s turizmom ne bi ugrozila niti baština, ali niti destinacija. Iz svega zasad navedenoga može se zaključiti da su kultura i turizam dva pojma koja djeluju i stvaraju zajedno. U isto vrijeme povećavaju jedno drugome korisnost. Turizam pridonosi kulturi kroz ulaganja i financiranja koja dovode do boljeg i održivog načina upravljanja, dok kultura turizmu povećava atraktivnost kroz autentičnost.

Ranije je navedeno kako kultura povezuje i promatra način života određene zajednice, kulturne lokalitete, umjetnička i intelektualna izražavanja i društvene aktivnosti. Kultura kao takva obuhvaća život svih ljudi, građana, seljaka, iseljenika, umjetnika, obrtnika i slično [22]. Interes za kulturni turizam je sve veći, ali se javlja problem kod definiranja istog jer su često pojmovi i

[20] Ibid.
[21] Ibid., str. 9
[22] Dadić, M., op.cit., str. 15-16

područja koja isti pokriva, izmiješani. U pravilu ne postoji jedinstvena definicija kulturnog turizma. Svaki autor, kao i turizam, definira ga u kontekstu područja u kojemu djeluje. Često će se pojaviti pojmovi kao što su turizam baštine, turizam kulturne baštine ili umjetnički turizam, no ono što im je zajedničko jest upoznavanje turista s onime što destinaciju čini drukčijom, zanimljivom i jedinstvenom. Kulturni turizam obuhvaća putovanja koja su u kontekstu posjeta kulturnim resursima bez obzira na primarnu motivaciju putovanja. Ostvarenje kulturnog turizma ne mora biti posjet muzeju, galeriji ili nekom spomeniku, već se u to ubraja i nematerijalna baština kao što je „Sinjska alka"; viteški turnir koji se održava u Sinju[23].

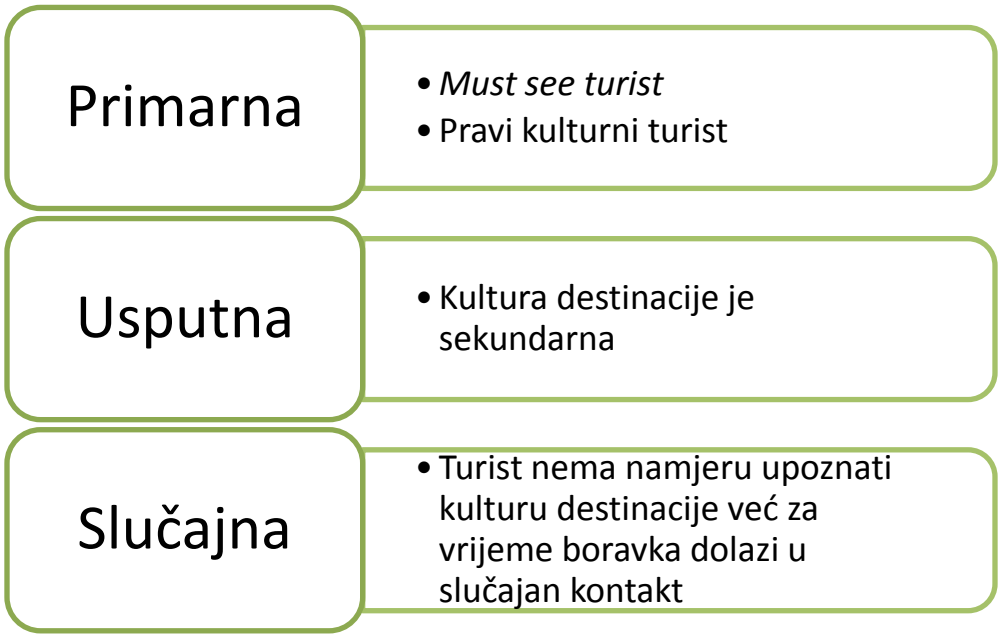
Kulturni turizam je kretanje ljudi uzrokovano kulturnim atrakcijama izvan njihova mjesta stanovanja s namjerom prikupljanja novih informacija i iskustava kako bi se zadovoljile kulturne potrebe. Prema ovoj definiciji glavni pokretač, odnosno motivacija odlaska na putovanje je kulturna atrakcija. Međutim, ostvarenje kulturnog turizma u kontekstu motivacije ne mora biti primarna motivacija, već se može ostvariti i dolaskom u destinaciju zbog nekog drugog elementa kao što su zabava, rekreacija, sport, a kultura je možda u drugom ili trećem planu. Dakle, turist može boraviti u nekoj destinaciji, a da mu kultura nije primarni izbor putovanja, već usput sudjeluje u kulturnome životu lokalne zajednice. U skladu s time pojam kulturnog turizma primjenjuje se na putovanja u kojima je kultura bila primarna ili sekundarna aktivnost. Iz toga proizlazi da kulturno putovanje može imati tri stupa motivacije[24]:

- Primarna,
- Sekundarna (usputna),
- Slučajna.

Primarna motivacija je ona kada turist s namjerom odlazi u određenu destinaciju kako bi sudjelovao u kulturnom životu iste. Takva motivacija često podrazumijeva svjetske izložbe, glazbene festivale, kazališta i sl. Nadalje, sekundarna ili usputna motivacija je ona kada turist određenu destinaciju posjećuje radi zabave, sunca i mora, rekreacije, a kulturni život koji ostvaruje je usputan, gdje turist tijekom boravka spontano odlučuje posjetiti neke od kulturnih sadržaja i atrakcija destinacije. Zatim slučajna motivacija se pojavljuje kada turist nema nikakvog interesa za upoznavanje kulture

[23] Jelinčić, D., A., op.cit., str. 42
[24] Ibid., str. 43

određene destinacije, ali tijekom svog boravka dolazi u indirektan kontakt s lokalnom zajednicom, što dovodi do slučajnog upoznavanja s načinom života, odnosno kulturom iste[25].

Slika br. 1. Motivacija turista za kulturno putovanje

Izvor: Dadić M., (2014.), Istraživanje kulturnog turizma, Redak, Split, str. 214

Primarna motivacija dijeli se na *must see turista* i *pravog kulturnog turista*. *Must see turist* je inspiriran kulturom te je usmjeren prema velikim kulturnim događajima koji su u trendu, dok je *pravi kulturni turist,* motiviran kulturom i pripada turistu koji posjećuje kulturne događaje i kulturne atrakcije. Usputna i slučajna kulturna motivacija stvara turista koji je privučen kulturom, te čija primarna motivacija dolaska u destinaciju nije bila kultura[26]. Takav turist najčešće pripada u skupinu masovnog turista i u načelu nema nikakvu kulturnu motivaciju. Iz ovih motivacija vidljivo je da kulturni turizam zapravo predstavlja široki obuhvat svog poimanja. Kulturni turizam može se ostvariti zapravo već samim odlaskom u određenu destinaciju, a ono što se razlikuje jest motivacija odlaska u destinaciju.

[25] Ibid., str. 43-44
[26] Dadić, M., op.cit., str. 213-215

Usputne i slučajne motivacije nisu nikako zanemarive, jer se i s njima ostvaruje kulturni turizam. Prema Garissonu Keilloru kulturni turizam ostvaren je samim odlaskom u neku destinaciju: „*Ne trebamo razmišljati o kulturnom turizmu jer u stvarnosti druga vrsta turizma i ne postoji. To je bit turizma. Ljudi ne dolaze u Ameriku zbog naših aerodroma, ljudi ne dolaze u Ameriku zbog naših hotela ili mogućnosti rekreacije…Oni dolaze zbog naše kulture: visoke kulture, niske kulture, srednje kulture, lijeve, desne, stvarne ili zamišljene – dolaze vidjeti Ameriku"*[27].

Ono nikako nije vezano uz usku kulturu već je široki spektar koji je postao globalni fenomen. Kulturni turizam nekada je bio vezan za posjećivanje kulturnih lokaliteta, no danas kada je globalni fenomen, postao je „atmosfera destinacije" u kojoj sudjeluju i turisti i lokalna zajednica[28]. Usputna ili slučajna kulturna motivacija može se pojaviti zbog poslovnih, psiholoških, socijalnih ili religijskih motiva koji su bili primarni prilikom odabira destinacije.

Velika razlika, kada se promatra kulturni turizam i ostale selektivne oblike turizma, jest u ciljevima i interesima. Interesi za nekim putovanjem i boravkom u destinaciju razlikuju se gotovo jednako kao i motivacija. Elementi putovanja koji pomažu prilikom definiranja kulturnih interesa su opći ciljevi, konkretni ciljevi i mjerljivi ishodi turističkog putovanja. Kulturni turizam za cilj na prvo mjesto uvijek stavlja zadovoljenje kulturnih potreba turista. Turist kulturnim turizmom želi zadovoljiti svoje ciljeve kako bi ostvario kulturno iskustvo kroz povijest, umjetnost, nasljeđe i sl. Područja kulturnih interesa su studijske ture, umjetničke i kulturne ture, putovanja na festivale i druge kulturne događaje, obilazak povijesnih predjela i spomenika te putovanja radi upoznavanja prirode, folklora, hodočašća i dr. U skladu s navedenima kulturnim interesima, kulturni turist može biti turist specifičnog kulturnog interesa i turist nespecifičnog interesa.[29]

[27] Jelinčić, D.,A., op.cit., str. 45
[28] Ibid.
[29] Dadić, M., op.cit., str. 216-217

Slika br. 2. Turisti prema područjima kulturnih interesa

Izvor: Dadić, M., (2014.), *Istraživanje kulturnog turizma,* Redak, Split, str. 217

Iz slike br. 2 vidljivo je da postoje četiri vrste kulturnog turista. Specifični i specijalizirani kulturni turist je onaj koji ima uži interes i usredotočuje se na manji broj lokaliteta, odnosno želi što bolje upoznati pojedinu ili određenu kulturu. Turist nespecifičnog interesa i opći kulturni turist je osoba koja ima širi interes te se njegovo kulturno znanje povećava u skladu s određenom posjećenom kulturom. Iz navedenih interesa zaključuje se da kulturni turisti u velikoj mjeri putovanje povezuju s motivacijom odlaska u neku destinaciju koja može biti primarna, slučajna ili usputna. Turist specifičnoga i specijaliziranoga interesa svakako ima primarnu motivaciju, dok bi opći kulturni turist i nespecifični turist svoje kulturno iskustvo doživio zbog usputne ili slučajne motivacije.

Ključni element kulturnog turizma je transformacija kulturne baštine i resursa u kulturne proizvode i atrakcije. Provedba transformacije moguća je kroz[30]:

- Stvaranje priče (stvaranje zanimljive, jasne, poučne i pamtljive priče, a povijesnom lokalitetu daje povijesni kontekst),
- „Oživljavanje" resursa kulturne baštine (pričanje priče koja oživljuje povijest),
- Sudjelovanje u kulturnim iskustvima (dopustiti turistu aktivno sudjelovanje kako ne bi bio samo pasivni promatrač),
- Relacijski odnos između znanja i iskustva turista na osobnoj razini kako bi se uspješno spojile prošlost i sadašnjost,
- Fokus na kvalitetu i autentičnost (najvažniji elementi kulturnog turizma; stvaranje turističkog iskustva kroz kvalitetne i autentične atrakcije).

Elementi transformacije stavljaju naglasak na određenu destinaciju, lokalitet ili baštinu. Stvaranjem priče i oživljavanjem resursa kulturne baštine oživljava se povijest, stvara se jasna, poučna i zanimljiva priča koja smješta sve to u povijesni, zabavni i jedinstveni kontekst. Turistu se proširuje znanje, daje autentično i jedinstveno iskustvo. Kvalitetom kulturnog proizvoda ne osnažuje se samo kulturno iskustvo i autentičnost, već se privlači novi potencijalni turist i zadržava trenutni.

Kao najstabilniji i najjači turistički kontinent ističe se Europa. U vrijeme globalizacije kada se pojavljuju miješanja i spajanja različitih kultura i identiteta turizam je postao kao „spajalica" istih. Europa kao takva ističe se ne samo po turizmu već i po kulturološkom, sociološkom i političkom pogledu. Kulturne integracije i identiteti zapravo su doveli do stvaranja europskih kulturnih inicijativa i zajedničkih projekata. Jedan od prvih projekata je svakako Vijeće Europe koje je kulturu gledalo kao izuzetno snažnu poveznicu među narodima Europe. Prvi projekt koji je Vijeće započelo je projekt „Kulturnih itinerara". Već tada se turizam gledao kao sektor koji stavlja naglasak na iskustvo i usmjeravanje na individualne posjete, odnosno odmak od masovnog turizma. Želja Vijeća Europe bila je upoznati se s potencijalnim vrijednostima kulturnog turizma. Zatim je cilj bio razviti svijest o europskoj kulturi kroz putovanja te promicati najvažnije lokalitete i raskrižja europske civilizacije. Nadalje, neki od ostalih projekata kojima je kulturni turizam

[30] Ibid., str. 76

postavljen kao glavno uporište su: *Cultural and Natural Heritage*, *European Heritage Days, European Landscape Convention, Heritage Education* i dr. Velikim dijelom upravljanja kulturnog turizma u Europskoj uniji zadužen je Odjel za turizam. Pojavom kulture u turizmu, turizam je postao „prijevozno sredstvo" u kreiranju i spajanju identiteta i kultura. Trendovi koji su pridonijeli tome razvoju su[31]:

- Kulturni turizam predstavlja važan faktor za održivi razvoj i interkulturalni dijalog,
- Kulturna baština izraz je identiteta naroda, teritorija, povijesti, tradicije, civilizacije, običaja,
- Održivim turizmom baština se pokazuje u najboljem svjetlu, predstavlja značajnu gospodarsku i socijalnu snagu destinacije, a ujedno stvara potencijal za gospodarski razvoj i otvaranje novih radnih mjesta u turizmu,
- Potražnja za kulturom raste, što znači da se povećava standard, viškom slobodnog vremena te višom razinom obrazovanja,
- Oko 30% europskih turističkih destinacija odabire se upravo zbog kulturne baštine i lokaliteta.

Navedeni trendovi predstavljaju osnovne ciljeve Europske unije, a to je otvaranje novih radnih mjesta i zapošljavanje u turističkom sektoru.

Ranije spomenuti Odjel za turizam ne daje potpore niti financira provedbu projekata. Odjel se bavi isključivo privremenim politikama te nije uključen u turističke aktivnosti. Danas se financiranjem istih bave druge institucije, odnosno financiranje se provodi preko strukturnih i transnacionalnih fondova[32].

[31] Jelinčić, D.,A., op.cit., str. 126
[32] Ibid., str 118.

Strukturni fondovi	**Transnacionalni fondovi**
Geografski usredotočeni	Paneuropski fokus
Ne zahtijevaju partnere	Partneri iz različitih zemalja
Zasnivaju se na lokalnom odlučivanju	Odlučivanje nije na lokalnoj razini
Otvaraju pristup velikim novčanim sredstvima	Otvaraju pristup malim ili srednje velikim novčanim sredstvima
Usredotočuju se na kapitalna djela ili aktivnosti ljudi	Usredotočuju se na projekte od 1 do 3 godine

Tablica 1. Strukturni i transnacionalni fondovi

Izvor: Jelinčić, D.,A., (2019.), *Abeceda kulturnog turizma*., Meandar, Zagreb, str. 119

Navedeni fondovi su najčešći izvor financiranja projekata vezanih uz kulturu, iako niti jedna od njih na prvi pogled nema veze s kulturnim turizmom. Kako bi ih se najbolje iskoristilo potrebno je dobro se upoznati sa sektorima kulture i turizma. Transnacionalni fondovi uključuju sljedeće projekte: *Culture 2007*, *The Life Long Learning Programme*, *The youth in Action* i *Europe for citizen*. Strukturni fondovi uključuju *European Regional Development Fund* – EDRF, *European Social Fund* – ESF, *European Agricultural Fund for Rural Development*- AEFRD. Iz navedenih naziva daje se vidjeti da niti jedan program ne pokazuje vezu s kulturnim turizmom. U ovome se kontekstu može zaključiti da nije bitan naziv financijskog instrumenta već usklađenost koja se slaže s ciljevima projekta.

Postoji još jedan projekt koji provodi Europska unija kako bi unaprijedila razvoj kulture. Projekt se zove *Nagrada Europske unije za kulturnu baštinu* i usmjeren je na materijalnu baštinu. Nagrada se provodi u obliku restauracije samostalnih građevina ili kompleksnih građevina radi njihove upotrebe ili ponovne upotrebe dajući im drugu funkciju radi zaštite krajolika, zaštite umjetničkih predmeta u privatnome vlasništvu koji su namijenjeni za prezentaciju javnosti, zaštite arheoloških lokaliteta, istraživanja u području kulturne baštine te pojedince ili skupne ljudi, kao i dostignuća u ovome području[33]. Do sada EU nije razvila niti jedan konkretan projekt koji je vezan

[33] Ibid., str. 119-120

za nematerijalnu baštinu, što stvara i problem kod pitanja kulturnih identiteta, običaja, ali u konačnici i u očuvanju i zaštiti nematerijalne baštine.

2. EUROPSKE KULTURNE RUTE

Razlike i sličnosti europskoga prostora stvaraju veliki potencijal za razvoj međusobno povezanih atrakcija zasnovanih na umrežavanju nekoliko destinacija povezanih istom temom. Turist želi putovati, želi upoznati nove kulture, običaje i svakodnevne aktivnosti domaćina. Tematske rute možda su najbolji izvor takvih informacija, koje turistu daju uvid u nova znanja i razvijaju moć zapažanja[34].

Pojmovi tura, ruta i itinerar često se znaju koristiti kao istoznačnice, no to nikako nije tako. Svaki od ovih pojmova ima svoje značenje i svrhu. Stoga, u nastavku rada pojmovi su ukratko definirani kako bi se točno znalo koji se pojam na što odnosi[35].

- Tura je unaprijed definiran plan kretanja, koji uključuje posjete brojnih mjesta u slijedu, najčešće u posebno organiziranoj grupi s vodičem; to mogu biti biciklističke ture, planinarske ture i sl.
- Ruta je označena fizička dionica puta i vidljiva trasa
- Itinerar predstavlja teorijski osmišljen plan putovanja; najčešće opisan u brošurama, letcima, na internetskim stranicama

Kako bi se što lakše razumjeli pojmovi, u nastavku je naveden primjer gdje su pravilno korišteni isti: Na turi po Hrvatskoj biciklima smo obišli dio Fortifikacijske rute prema itineraru agencije XY, (objavljen na njihovim mrežnim stranicama), koji je obuhvaćao 4 lokacije na ruti. Prema do sada navedenom vidljivo je da kulturna ruta fizički opipljiva dionica ture koja je definirana materijalnim, nematerijalnim, kulturnim i povijesnim elementima. Svi ti elementi povezani su tematski, konceptualno i identifikacijom lokacija postojećih kulturnih dobara, a povezani su točkastom, linearnom ili regionalnom strukturom. „*Prema turističkoj terminologiji, kulturnim rutama može se smatrati određeni (fizički opipljiv) put ili trasa povijesnog značaja koji se može prezentirati kao cjelina sa zajedničkim tematskim nazivnikom, označen, interpretiran i uslužnim sadržajima prilagođen turističkim posjetima"*.[36]

[34] Androić, M., Klarić, V., (2012.), *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama,* Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, str. 6
[35] Ibid., str. 7
[36] Ibid.

U vidu stvaranja projekta kulturnih ruta glavni su ciljevi predstavljanje europskoga kulturnog identiteta te povećanje vidljivosti i poštovanje istog, očuvanje i unapređenje europske kulturne baštine te pružanje javnosti mogućnost ispunjenja slobodnog vremena kroz posjećivanje lokaliteta i aktivnosti koje se vežu uz kulturni turizam. Iz toga proizlazi da su kulturne rute ili ruta, rute koje proizlaze kroz jednu ili više zemalja ili regija, a organizirana je na temelju povijesne, umjetničke ili društvene komponente[37]. Kulturne rute čine osnovnu mrežu Vijeća Europe kroz koje se promoviraju temeljne vrijednosti i rad istog: ljudska prava, kulturna demokracija, kulturna raznolikost, međusobno razumijevanje te razmjena preko granica. Djeluju kao kanali za interkulturno povezivanje i promicanje znanja i razumijevanja europske povijesti[38]. Program kulturnih ruta osnovalo je Vijeće Europe 1987. godine. Europske kulturne rute su poziv Vijeća Europe na putovanje i istraživanje bogate i različite kulture Europe. Europskim kulturnim rutama želi se zbližiti i povezati ljude i mjesta kroz mrežu zajedničke povijesti i baštine. Europa predstavlja veliku i raznoliku zajednicu s 43 države koje zbog svoje povijesti i spoja različitih kultura čine raznoliku i bogatu kulturnu baštinu[39]. Postoji preko 28 europskih kulturnih ruta koje pružaju zabavne i obrazovne aktivnosti, kako za stanovnike Europe, tako i za one diljem svijeta. Predstavljaju glavni resurs za održivi turizam i razvoj određene destinacije. Glavni su resurs upravo u tome pogledu jer obuhvaćaju široki raspon tema, od arhitekture i pejzaža, vjerskih i hodočasničkih motiva, gastronomskih i neopipljivih nasljeđa do velikih europskih ličnosti važnih za umjetnosti, glazbu i književnost[40]. Projekt Europskih kulturnih ruta trebao je pristupiti izvršavanju dosta konkretno. Najveću pozornost trebalo je usmjeriti na političke i demokratske elemente te stvaranju, odnosno predstavljanju identiteta. Politika u ovome kontekstu treba biti shvaćena kao katalizator društvene kohezije i solidarnosti kroz turističke posjete, dok demokratski pristup za cilj ima proširivanje kulturnog turizma i priznavanje multikulturnog europskog društva[41].

[37] Jelinčić, D.,A., op.cit., str. 100
[38] Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/all-cultural-routes) 19.3.2019.
[39] UNWTO., (2015.), *Global Report on Cultural Routes and Itineraris*., UNWTO., Španjolska
[40] Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute, (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/all-cultural-routes) 19.3.2019.
[41] Jelinčić, D.,A., op.cit., str. 100-101

Prva kulturna ruta koju je Vijeće Europe kreiralo je *Santiago de Compostela*, 1987. godine. To je ruta hodočasničkih putova koja je služila kao primjer razvoja novih ruta. Kreiranjem prve rute Europa je ubrzo shvatila da je to jedan od boljih načina promoviranja i predstavljanja europske kulture. Projektom kulturnih ruta potaknuo se razvoj kulturnog turizma te ujedno postaje i instrument za razumijevanje europskih vrijednosti. U kreiranju ostalih ruta odabrane su teme koje se odnose na migracije, stanovništvo, običaje i širenje glavnih europskih civilizacija koje su stvorile složena društva koja čine današnju Europu. Uglavnom su povijesnog, umjetničkog, društvenog ili arhitektskog značaja. Projektom kulturnih ruta osim što se željelo prezentirati i promovirati kulturu Europe, nastoji se i razviti te unaprijediti razvoj turizma kako bi se poboljšao gospodarski rast i razvoj država članica[42].

Vijeće Europe trenutno broji 28[43] kulturnih ruta u preko 46 zemalja. Svaka od tih ruta pruža posjetitelju priliku za dokoličarenje i aktivnosti koje imaju obrazovnu funkciju. Potrebno je naglasiti kako postoji puno europskih ruta koje su u svome nastajanju ili samo teorijski razrađene. Hrvatska je članica *Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes* od 2016. godine i od tada kroz nju prolazi 8 kulturnih ruta. U nastavku su nabrojane kulturne rute koje prolaze kroz Hrvatsku[44]:

- Feničanska ruta,
- Ruta sv. Martina iz Toursa,
- Ruta Maslina,
- Ruta Europskih groblja,
- Ruta povijesnih termalnih gradova,
- ATRIUM- Ruta totalitarnih režima 20. stoljeća,
- Ruta rimskih careva,
- Odredišta Napoleona.

Iz navedenih ruta može se zaključiti da Hrvatska ima puno zajedničke kulture s Europom i da na neki način to dobro iskorištava. Uz turizam sunca i mora, koji je trenutno najzastupljeniji, razvija se i kulturni turizam.

[42] Ibid., str. 101-104
[43] *Transromanica* (http://www.transromanica.com/en/major-cultural-routes/) 3.5.2019.
[44] Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute, (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/by-theme) 7.4.2019.

Kada se govori o kulturnim rutama može se reći da su uglavnom ograničene maštom, no kako bi bile uspješne potrebno je identificirati temu, razviti uporišta u prostoru te u skladu s time razviti popratne turističke sadržaje. Grupiranjem kulturno-turističkih atrakcija stvara se dobar promotivni učinak i postiže razvoj ruralnih područja[45].

2.1. Načela i ciljevi projekta kulturnih ruta Vijeća Europe

Projekt kulturnih ruta osnovan je u skladu s trenutnim turističkim trendovima razvoja kulturnog turizma. Kulturne rute potiču zajednicu na sudjelovanje u kulturnim aktivnostima, podizanju razine svijesti o zajedničkoj kulturnoj baštini. Stvorile su se mogućnosti razvoja i isticanja potencijala manje poznatih i nerazvijenih područja kroz umrežavanja destinacija i baštine. Takvim principom stvara se značajan utjecaj na napredak, predstavljaju resurs za inovacije, kreativnost, razvoj i napredak malih gospodarstava, kao i razvoj novih kulturnih proizvoda i usluga.

Projekt kulturnih ruta zasnovan je na sljedećim ciljevima[46]:

- podizanje svijesti o europskoj kulturi kroz putovanje i turizam,
- turističko umrežavanje povezano s europsko kulturnom geografijom,
- promicanje najvažnijih lokaliteta i točaka europske civilizacije kao mjesta zanimljiva turistima,
- razvoj individualnog senzibiliteta lokaliteta.

Projekt Europskih kulturnih ruta provodi Europski institut Kulturnih ruta osnovan kao neprofitna agencija od strane Vijeća Europe i Vlade Kneževine Luksemburg. Od godine 1997. institut je zadužen za osiguravanje kontinuiteta, razvoj programa, evaluaciju i koordinaciju kulturnih ruta Vijeća Europe[47]. Kulturnim rutama potiče se obrazovanje, zaštita, interpretacija i dijeljenje baštine, kulture, identiteta i načina života određene destinacije. Kako bi se to održalo potrebno je pratiti i pridržavati se načela projekta[48]:

- Iako je istraživanje, obrazovanje, baština, kreativnost i turizam poželjno u ovome kontekstu, glavni prioritet kulturnih ruta bio je i ostat će kultura,

[45] Dadić, M., op.cit., str. 62
[46] Androić, M., Klarić, V., op.cit., str. 58
[47] Ibid., str. 58
[48] Jelinčić, D.,A., op.cit., str. 103

- Program kao takav mora prenositi osnovne vrijednosti Vijeća Europe, a to su: ljudska prava, demokracija, tolerancija i solidarnost, te nastojanje pomoći u borbi protiv nasilja, nezaposlenosti, marginalizacije i dr.,
- Transgranična i europska dimenzija rute mora pridonositi interdisciplinarnim projektima razvijajući svijest o multikulturalnosti,
- Zaštita i unaprjeđenje arhitektonske i kulturne baštine.

Kako bi se kulturna raznolikost održala kroz kulturne resurse i baštinu potrebno je dobro poznavanje istih zbog što boljeg međusobnog povezivanja i stvaranja turističke ponude. U svrhu što kvalitetnijeg, pametnijeg i održivog iskorištavanja resursa provodi se turistička inventarizacija kojom se procjenjuje vrijednost lokaliteta, njegova atraktivnost te spremnost za ostvarivanje turističkih posjeta[49]. Ostvarivanjem ciljeva i načela koje zadaje Vijeće Europe zapravo se promiče kulturna raznolikost i time se spajaju i približavaju različite kulture. To se postiže kroz upravljanje kulturnom baštinom i resursima na pravilan i održiv način, a sve u svrhu prenošenja baštine i kulture na buduće generacije.

2.2. Certifikacija rute

Kako bi neka ruta ušla pod projekt Europskih kulturnih ruta mora zadovoljavati određene kriterije certifikata Vijeća Europe. Certifikacijom se potvrđuje određena kvaliteta, odnosno to je postupak kojim se utvrđuje zadovoljava li neki proizvod, usluga ili osoba uvjete u propisanom dokumentu određenoga certifikacijskog tijela. U trenutku zadovoljavanja uvjeta propisanih dokumentom, certifikacijsko tijelo izdaje certifikat[50]. Certifikatom se želi povećati Europska inicijativa kojom se nastoji oživjeti Europske vrijednosti kao što je kulturna raznolikost, interkulturni dijalog i međusobne razmjene preko granica. Vijeće Europe projektom Kulturnih ruta želi stvoriti mrežu transnacionalne suradnje koja će unaprijediti europsku baštinu. U nastavku su navedeni uvjeti koje bi ruta trebala zadovoljiti kako bi dobila naziv *Europska kulturna ruta* i bila dio velikog Projekta Vijeća Europe.

[49] Andorić, M., Klarić, V., op.cit., str. 58
[50] Svijet kvalitete (http://www.svijet-kvalitete.com/index.php/certificiranje) 20.3.2019.

Kulturne rute su rute koje povezuju destinacije iste povijesti, kulture i dr. Kako bi neka kulturna ruta bila valjana treba zadovoljavati nekoliko uvjeta certifikata Vijeća Europe[51]:

- Tema rute mora predstavljati zajedničke vrijednosti za najmanje tri države Europe,
- Identificiranje zajedničkih elemenata baštine koji su obilježeni i prepoznati kako geografskim, tako i povijesnim, kulturnim i prirodnim značajkama i karakteristikama različitih regija,
- Stvoriti mrežu s pravnim statusom spajajući mjesta i lokalitete s dionicima koji su dio rute,
- Koordinacija zajedničkih aktivnosti kako bi se potaknule različite kulturne suradnje,
- Stvaranje jasnih zajedničkih pogleda za prepoznavanje dijelova puta rute, osiguravajući prepoznavanje i koherentnost diljem Europe.

Zadovoljavanjem ovih uvjeta stvara se europska dimenzija, odnosno transnacionalna suradnja, olakšava se pristup informacijama, te olakšava suradnja s europskim stručnjacima i istraživačima[52].

Pravila kojih se treba pridržavati prilikom kreiranja rute su napisana od strane odbora ministara, a navode kako samo po posebnim pravilima prijedlozi rute mogu biti razmatrani za certifikaciju. Kulturna ruta bi trebala uključivati isključivo europsku baštinu, biti u skladu s prioritetnim područjima djelovanja te biti predstavljena kao jedinstvena mreža[53]. Kriteriji odabira teme i stvaranja novih jedinstvenih kulturnih mreža sljedeće je potglavlje.

Certifikat za vrjednovanje Europskih kulturnih ruta dodjeljuje Upravni odbor EPA (Enlarged Partial Agreement), ali savjete može zatražiti od jednog ili više stručnih savjetnika. Nakon same dodjele certifikata ruta mora biti označena kao takva, odnosno naziv „Kulturna ruta Vijeća Europe“ i njezin logotip moraju biti na svim promotivnim i komunikacijskim materijalima. Svake tri godine provjerava se ispunjenost navedenih kriterija. Uprava koja je dodijelila certifikat ima ga pravo oduzeti ako se nisu poštivali uvjeti. Ono što Uprava omogućuje je godina dana mogućnosti ispravka nepoštivanja uvjeta. Neispunjavanje uvjeta može dovesti do oduzimanja

[51] Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute, (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/certification) 26.4.2018.
[52] Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute, (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/certification) 26.4.2018.
[53] Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/becoming-a-cultural-route 22.6.2019.

certifikata, odnosno Uprava ima pravo oduzeti certifikat u suglasnosti s CDCULT i CDPATEP i Vijećem ministara ako se u zadanom roku obaveze nisu ispunile[54].

Ovom oznakom kvalitete određena ruta ostvaruje mogućnost europske dimenzije, odnosno otvara mogućnost transnacionalnog udruživanja s Europskim znanstvenim odborom i programom aktivnosti te ostvaruje pristup kvalificiranom kadru i kontaktima europskih istraživača i stručnjaka. Nadalje, pospješuje umrežavanja i vidljivost u svijetu. Vidljivost u ovome kontekstu je kroz oznaku (naljepnicu, etiketu) Europske kulturne rute Vijeća Europe te ostvarivanje prava na korištenje loga Vijeća i razmjena, razvoj i interakcija s drugim europskim kulturnim rutama. Zatim, pridržavanjem uvjeta certificiranja, kulturna ruta ostvaruje pravo savjetovanja i ostvaruje mogućnost europskog financiranja, kroz ranije navedene strukturne ili transnacionalne fondove[55].

2.3. Kriteriji odabira teme kulturnih ruta

Svaka kulturna ruta u europskome je kontekstu konkurentna, prepoznatljiva i specifična zbog svoje teme i provedbe projekta. Tema bi trebala biti jedinstvena, specifična, neponovljiva i direktno povezana s kulturnim sadržajima. Kako je svaka tema na razini Europe velika i raznolika, odabir teme također je definiran kriterijima Vijeća Europe, koji su vođeni prema Rezolucijama CM/Res(2010)527 i CM/Res(2010)53. Razvoj rute praćen je strogim evaluacijama, pravilima i odabirima. Projekt rute evaluira se već od samoga početka, odnosno naziva. Zatim obuhvaća prostor, temu i podteme. Svaka ruta trebala bi biti kulturna i tematska (specifična i jedinstvena), trebala bi uključivati i ostale zemlje (u ovome slučaju prostorni obuhvat Europe), uključivati razvoj proizvoda koji se podudaraju s temom, uvjete prijema (oznake, infopuktovi, otvorenost, interpretacija, vodiči, jezici, ugostiteljske usluge i dr.), tehnički menadžment (vlasništvo, administracija IT oprema), marketing, razvoj motivacije (razvoj i unapređenje teme). Ovi kriteriji primjenjuju se i na rute manjih prostornih obuhvata, a sve u cilju privlačenja turista. Nadalje, kako bi bila što pristupačnija ruta trebala bi djelovati kao kulturno-turistički proizvod. To podrazumijeva da je taj proizvod prilagođen u ponudi sa svim svojim elementima, da je usluga odgovarajuća temi i području te da pruža mogućnost informacija i ugostiteljskog i smještajnog prostora[56].

[54] Androić M., Klarić V., op.cit., str. 63
[55] Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute, (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/certification1) 20.3.2019.
[56] Androić, M., Klarić, V., op.cit., str. 9

Atraktivnost i prepoznatljivost ruta ostvaruje samim nazivom i odabirom teme, a evaluacija, kako je ranije navedeno, ostvaruje se i kroz prostorni obuhvat i podteme. Tema kulturne rute mora se temeljiti na sadržaju, odnosno kulturnim resursima materijalne i nematerijalne baštine. Ista ta baština trebala bi imati znanstvena uporišta, odnosno mora posjedovati opće priznate europske vrijednosti. Svaka odabrana tema mora biti prepoznatljiva u međunarodnome kontekstu koji objedinjuje prostor, vrijeme i identitet. Ruta postaje značajna odabirom teme, a značaj je tada vidljiv na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i/ili transnacionalnoj razini. Kako bi tema bila vrjednovana mora obuhvaćati sljedeće kriterije[57]:

- mora zadovoljiti europske vrijednosti zajedničke za nekoliko zemalja Europe,
- mora biti rezultat istraživanja multidisciplinarnog tima stručnjaka iz različitih područja Europe kako bi se osigurao konsenzus aktivnosti i projekata koji je ilustriraju,
- mora oslikavati EU memoriju, povijest, baštinu i identitet te doprinijeti interpretaciji raznolikosti suvremene Europe,
- mora omogućiti edukativnu i kulturnu razmjenu mladih u skladu s idejom i djelovanjem Vijeća Europe u tom području,
- mora omogućiti razvoj inovativnih projekata održivog kulturnog turizma, poticati kulturni turizam i održivi kulturni razvoj,
- mora biti temelj za razvoj turističkog proizvoda u suradnji s turističkim agencijama i turoperatorima, usmjerena prema širokom spektru korisnika, uključujući i školske grupe,
- mora biti podloga za dugoročne, multidisciplinarne, kooperativne inter-regionalne, umrežene projekte.

Kriteriji vrjednovanja teme jasno definiraju što tema mora obuhvaćati kako bi kao takva osigurala zajedništvo i spoj aktivnosti projekata. Svaki od ovih elemenata koje tema kao takva mora posjedovati predstavljaju polaznu točku u kreiranju i razvoju rute.

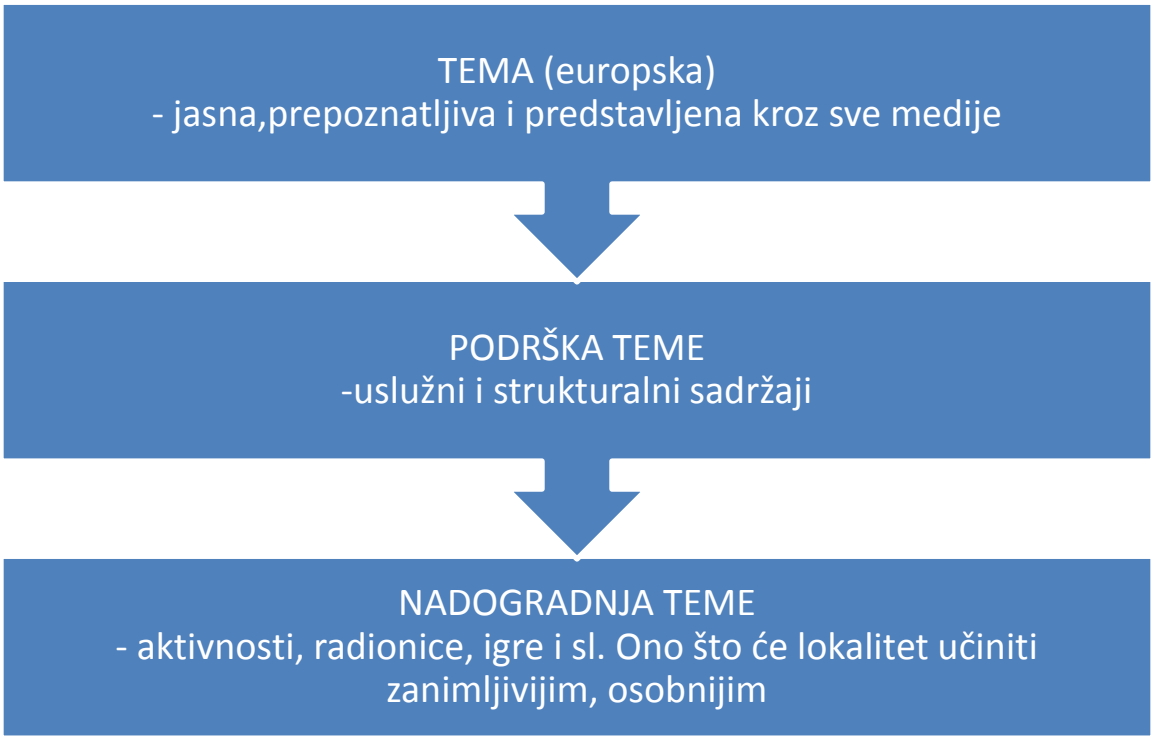
[57] Ibid., str. 10

Nadalje, svaka tema kulturne rute trebala bi imati određene ciljeve. Njezina postojanost ne može biti samo zbog jednog elementa već mora posjedovati šest osnovnih ciljeva. Ciljevi interpretacije teme kulturne rute jesu[58]:

- obrazovanje: nove spoznaje o (europskoj) temi, idejama, poveznicama, kontekstu, stilu,
- odgoj: kreiranje pozitivnih stavova, pogleda, mišljenja, opredjeljenja,
- funkcionalnost: sposobnosti i umijeća koja se razvijaju u procesu doživljaja interpretacije kroz interaktivnost na ruti,
- probuđeni interes za nove kulturne vrijednosti,
- inspiracija: omogućiti putniku da iskaže osobni doživljaj teme,
- razvijanje kulturne senzibilnosti i kulture komunikacije i razmjene.

Kako bi tema bila upečatljiva i zanimljiva potrebno je što bolje interpretirati temu kako bi i posjetitelju ostala u dugotrajnijem pamćenju. Takav proces najlakše će se postići kroz proces evaluacije teme (slika br. 3.)

[58] Ibid., str. 13

Slika br. 3. Proces razvoja teme

Izvor: Androić, M., Klarić, V., (2012.), *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama.,* Zagreb Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, str. 12

Iz slike 3 vidljiv je tijek razvoja teme kulturne rute. Svaka kulturna ruta treba tematski odgovarati okruženju, povijesti, lokalitetu i području na kojemu se nalazi. Kao što je već navedeno odabir naziva teme već je ono što temi daje atraktivnost i prepoznatljivost. Nadalje, kulturna ruta će se ostvariti, odnosno provesti ako uz nju postoji i podrška, odnosno strukturalni i uslužni sadržaji. U to se ubrajaju hoteli, restorani, zabavni parkovi i zapravo svi dodatni sadržaji koji će upotpuniti temu i boravak u destinaciji. U ovome kontekstu partnerstvo je ključan čimbenik. Stvaranjem partnerstva s raznim udrugama, institucijama, agencijama i lokalnom zajednicom određene destinacije stvara se kvalitetan pristup projektu, njegovoj promociji, razvoju i ostvarenju. Zatim slijedi nadogradnja teme, kao zadnji dio procesa. Pod time se zapravo uključuju dodatne aktivnosti vezane za temu i kulturnu rutu. To mogu biti razne edukacije, radionice i aktivnosti, zapravo sve ono što će rutu učiniti osobnijom i atraktivnijom.

3. RAZVOJ KULTURNE RUTE

U ovome se poglavlju analizirao razvoj rute. Obratila se pažnja na elemente koji su potrebni kako bi se ruta što bolje uklopila u prostor. Nadalje, kako bi se ruta razvila na pravilan način potrebno je evidentirati resurse, uklopiti i dodati uslužne i popratne sadržaje te pripaziti, odnosno osmisliti kretanje po ruti.

3.1. Evidentiranje resursa

Za realizaciju rute nužno je dobro istražiti trenutnu kulturnu i turističku ponudu područja. Potrebno je istražiti kolika je uključenost s drugim destinacijama te poziciju destinacije na tržištu. Ovdje svakako ne treba zanemariti pristupačnost destinacije, njezinu infrastrukturu, konkurentnost i trenutni profil turista koji su dio destinacije. Prilikom kreiranja rute potrebno je obratiti pažnju, odnosno znati s kojim resursima područje raspolaže. To ne moraju nužno biti samo zgrade, objekti, okoliš, već su to i lokalni resursi, intelektualna tradicija, lokalna kultura i druge generacije koje su stvorile destinaciju onakvom kakva ona jest. Kada se razvija ruta potrebno je znati slijedeće[59]:

- broj postojećih baštinskih resursa te broj resursa vezanih izravno uz temu rute,
- postoji li kritična masa resursa i kako ih je moguće tematski i prostorno grupirati,
- prostornu rasprostranjenost i raspored kulturnih resursa izravno i neizravno vezanih uz temu,
- pravni i vlasnički status resursa na ruti, urbanističke planove, zoniranje, nadležnosti za zaštitu i konzervaciju resursa,
- jedinstvenost – koliko su resursi posebni u europskom, nacionalnom, regionalnom ili lokalnom kontekstu,
- koliko su resursi otvoreni i pristupačni, otporni na habanje, koliki im je prihvatni kapacitet, koliko turista mogu primiti, a da se pri tom ne ugrozi kvaliteta doživljaja,
- koliko je vremena potrebno za obilazak pojedinih atrakcija i lokaliteta,
- postoje li predviđene vremenski različite mogućnosti obilaska - kako kontrolirati tijek posjetitelja, koja su žarišta na kojima ih se želi zadržati.

[59] Androić, M., Klarić, V., Op.cit., str. 18

Navedeni elementi prilikom razvoja rute bitni su jer se pomoću njih evidentira čime područje raspolaže i na koji način. Provjerom resursa i njihovim stanjem daje se uvid u količinu kulturnih resursa koji su vezani uz tu temu. Također, njihovim evidentiranjem saznaje se ukupan broj resursa, gdje su smješteni i na koji način ih je najlakše i/ili najbolje povezati i grupirati. Nadalje, jedan od bitnijih elemenata je vlasničko pitanje, nadležnost i urbanistički planovi područja. Bez toga resursu se ne može pristupiti. Zatim, evidentiranjem resursa saznaje se njihova jedinstvenost te sami kapacitet primanja turista i način na koji su zaštićeni i valorizirani. Evidentiranjem resursa lakše se kontrolira tijek posjetitelja i određuje na kojim područjima ih se želi zadržati duže.

Kako bi ruta bila što atraktivnija i zanimljivija preporučuje se da ima četiri zaustavna mjesta, odnosno četiri točke i još tri dodatne ili popratne aktivnosti tj. sadržaja. Dodavanjem sadržaja nadopunjuje se tema i ruta. Lokaliteti se međusobno nadopunjuju grupiranjem i povezivanjem, a dodatni sadržaji posjetitelju pružaju mogućnost sudjelovanja i povezivanja s temom[60]. Dodavanjem sadržaja povećavaju se aktivnosti na ruti, ali i njezina atraktivnost. Svaki sadržaj koji se dodaje nadopunjuje rutu i daje joj jedinstvenost i autentičnost. Snaga koju sadržaji na ruti imaju prikazana je u sljedećem potpoglavlju.

3.2. Uloga sadržaja na ruti

Svaki sadržaj na ruti, bio on kulturni, uslužni, popratni ili dodatni, ima svoju funkciju. Svoju funkciju sadržaji poprimaju s obzirom na interpretaciju, a ona može biti[61]:

- povijesna i kulturna funkcija: Edukativni zadatak sadržaja odnosno lokacije ujedno je i glavna memorija lokaliteta, ključna i početna točka rute te su s tim ciljem okupljeni odgovarajući kulturni sadržaji dok nekoliko komplementarnih strukturalnih sadržaja mogu oplemenili rutu,
- simbolična funkciju: kako bi se obuhvatila simbolična dimenzija rute, naglasila misterija, alegorija (romantična ruta),
- eksperimentalna funkcija: Prezentacije koje promoviraju eksperimentalnu interaktivnost; edukativne radionice vezane uz predmet, temu. Te se funkcije mogu pronaći u svakome lokalitetu, pritom se posebno mora voditi računa o temi.

[60] Androić, M., Klarić, V., op.cit. str. 20
[61] Ibid.

Slijedeći ove funkcije sadržajima se daje funkcionalnost, ali i svrha u prostoru. Bez funkcionalnosti i svrhe sadržaji bi bili samo isprazni lokaliteti u prostoru.

Kako bi ruta funkcionirala potrebno je definirati 4 - 5 žarišnih točaka na nacionalnoj razini, a oko tih točaka, sadržaje ugostiteljske i sadržajne ponude koje su povezane s temom i regionalnim podtemama. Regionalne tematske zone koje bi trebale omogućiti ravnotežu između različitih regionalnih verzija rute, kako ne bi bilo prevelikog odskakanja. Nadalje, zajednički marketing, odnosno uskladiti vizualni identitet, oznake na cestama, dokumente i sl., te na kraju pristupačnost, odnosno poštivati zajedničko radno vrijeme tijekom tjedna i godine. Svaka ruta kao tematizirana jedinica u prostoru treba imati popratne sadržaje i usluge: kulturni sadržaji, strukturalni sadržaji, uslužni sadržaji, pridruženi sadržaji, označene šetnice, WC, piknik prostor, dječja igrališta, infopuktovi, parkirališta, željezničke stanice, autobusne stanice. Svaka ruta da bi bila valjana treba uklopiti aktivnosti s temom i materijalnom ili nematerijalnom baštinom[62]. Kombiniranje kulturnih, uslužnih, strukturalnih i pridruženih sadržaja stvara se dinamičnost i sklad na ruti, što dovodi do bolje funkcionalnosti i razvoja rute. Kako bi se to postiglo ponudu i sadržaje potrebno je identificirati, razviti, organizirati i uskladiti s ponudom, ali i raspoloživim resursima. Kulturni sadržaji u ovome segmentu su najvažniji te je potrebno dobro ih istražiti. Oni obuhvaćaju javne i religijske zgrade, spomenike, geografske, povijesne i arheološke oblike, odnosno sve ono što područje čini posebnim, jedinstvenim, a spaja ih s ostalim dijelovima Europe. U sklopu toga potrebno je procijeniti broj baštinskih resursa, njihovu jedinstvenost i konkurentnost, potencijal atraktivnosti, prostornu rasprostranjenost i raspoređenost, sposobnost baštinskih grupiranja, fizičko stanje resursa, kulturne vrijednosti resursa, veličina resursa i kapacitet zbog primanja posjetitelja, atraktivnost i potencijal okruženja, sigurnost te pozicija destinacije na tržištu. Strukturalnim sadržajima, odnosno dodatnom ponudom oživjet će se tema, ruta, baština i prostor (radionice, muzeji, izložbe, infopunktovi). Zatim postoje pridruženi sadržaji koji bi trebali biti dio rute shodno njezinoj temi. Pridruženi sadržaji mogu biti organizirani u obliku festivala, kreativnih radionica, koncerata, biciklističkih staza i sl. Uslužni sadržaji su sadržaji koji osiguravaju smještaj i okrjepu posjetitelju. Osim hotela i restorana pod uslužne sadržaje ubrajaju se turističke agencije, javni prijevoz, rent-a-car i dr.[63] Temu rute ključno je uklopiti u već postojeće atrakcije, događaje i sadržaje određenoga područja. Iskorištavanjem postojećih sadržaja i dodavanjem novih, povezuje

[62] Androić M., op.cit., str. 22-23
[63] Ibid. str. 19-21

se kultura s područjem, atrakcije i aktivnosti, iskorištava se prostor te se stvara i povećava ekonomska dobit lokalne zajednice.

3.3. Kretanje po ruti

Događanja na ruti i aktivnosti koje se nude mogu biti čimbenici koji će produžiti i osnažiti temu. Sadržaji na ruti mogu biti funkcionalni, obrazovni, simbolični i eksperimentalni. Koliko neki sadržaj pridonosi ruti može se vidjeti kroz njihovu evaluaciju. Ona se može provesti kroz zaustavne točke koje sadrže tematsku i/ili informativnu komponentu, odnosno kroz zastupljenost kulturnih, uslužnih i strukturalnih sadržaja. Kulturni i strukturalni sadržaji prikazuju se kroz tablicu gdje im se zastupljenost ocjenjuje kao slaba, dobra ili izvrsna. Uslužni sadržaji se pak ocjenjuju kroz broj, vrstu i ocjenu prostora. Količina sadržaja ovisi o temi, partnerima, ideji i mogućnostima koje prostor pruža. Sadržaji na ruti mogu se provoditi kroz aktivnosti zajedno s tematiziranim turama gdje se gleda da se aktivnosti i tema povežu s materijalnom baštinom. Količina samih sadržaja kako je već rečeno, ovisi o mogućnostima koje pruža područje gdje se nalazi ruta, odnosno provodi ruta te o idejama kreatora i organizatora. Svaki sadržaj nalazi se na određenom mjestu i dosta je bitno kako će se posjetitelji kretati od sadržaja do sadržaja. Jedan od velikih koraka prilikom kreiranja ruta je određivanje kretanja, odnosno omogućavanje pristupa svakome sadržaju. Pristup sadržajima trebao bi biti omogućen prijevoznim sredstvima te različitim aktivnostima kao što su pješačenje, vožnja biciklom, skijanje, sanjkanje i dr. Nadalje, ono što uvelike ovisi o kretanju i funkcioniranju rute je signalizacija pomoću koje posjetitelji u svakome trenutku znaju gdje se nalaze te koliko imaju do sljedeće točke na ruti[64].

[64] Ibid. str. 26

Slika 4. Primjer signalizacije i sadržaja na ruti

Izvor: Androić, M., Klarić, V., (2012.), *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, str. 22

Slika 4 prikazuje signalizaciju kulturne rute Putevima maslina, gdje su vidljivi svi sadržaji koji su u sklopu rute, te koje turist može posjetiti. Signalizacijom i uputama u prostoru olakšava se kretanje u prostoru i vremenu. Turist ima mogućnost samostalnog odabira kretanja, način putovanja te obilaska rute.

4. RUTA ROMANIČKE BAŠTINE

U ovome poglavlju rad se fokusira na jednu od najvećih ruta Vijeća Europe, *Transromanicu*. U prvome potpoglavlju teorijski se obrađuje romanika, dok je u drugome potpoglavlju naglasak stavljen na romaničku baštinu u Hrvatskoj. U zadnjemu potpoglavlju predstavljena je ruta romaničke baštine, *Tranromanica*.

4.1. Romanika

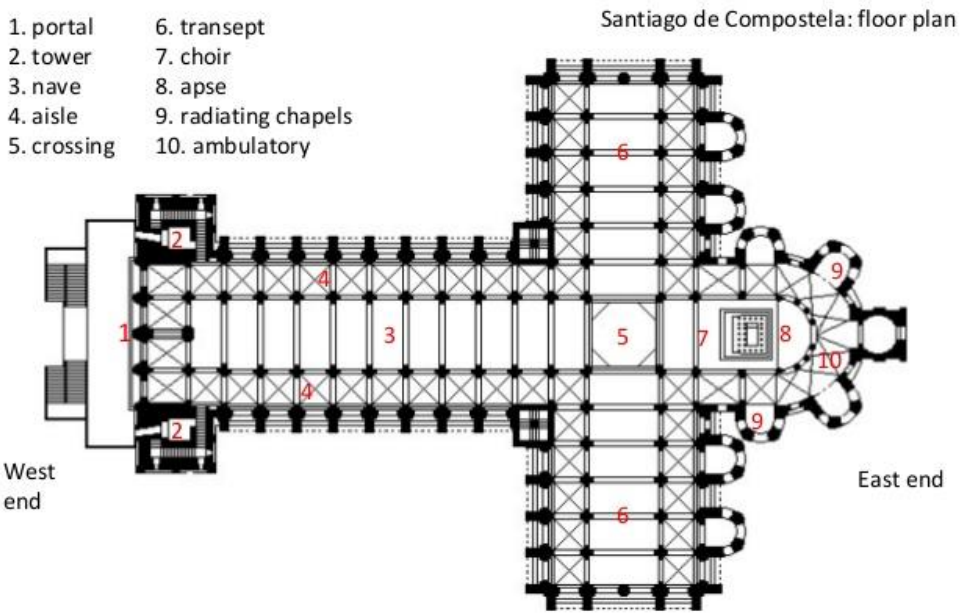
Romanika je stilsko razdoblje umjetnosti zapadnoeuropskih zemalja, definirano krajem 19. stoljeća, a koje je otprilike trajalo od početka 11. stoljeća do sredine 13. stoljeća. Točno razdoblje ovog stilskog razdoblja se zapravo ne može odrediti jer postoji izrazita neskladnost pojave u pojedinim državama. To je vidljivo iz razloga zato što je romanika obilježila drugu polovica 12. stoljeća u Španjolskoj, Italiji, južnoj Francuskoj, Hrvatskoj, Njemačkoj, a godine 1140, gotika je imala svoje početke u sjevernoj Francuskoj. Romanički stil se prvo pojavio i širio Europom još od Rimskog carstva. Naziv romanika dolazi od latinske riječi „Romanus“ što označava “rimski”, a određeno je krajem 16. stoljeća kada je i smišljen sami termin “romanika”, koji je označavao umjetnost prvog srednjovjekovnog stila, onog prije gotike. Ime je određeno u odnosu na rimsku umjetnost jer se smatralo da iz nje i potječe ovo razdoblje i utjecaj[65].

Promjene u graditeljstvu su se pojavile zbog zaštite od požara, ali i zbog posljedice velikog monaštva u 10. i 11. stoljeću koje je bilo uzrokovano stabilnošću Europe nakon pada Rimskog carstva. U kratkom roku pojavio se veliki broj redovnika i svećenika koji su se brzo širili pa su se crkve morale proširiti da bi mogle prihvatiti sve one koji su željeli vidjeti svete predmete u crkvama. Romaničke crkve imale su bočni prolaz duž cijele crkve tj. brodice, velike galerije iznad prozora, velike kule, manji tornjevi nalazili su se na zapadnim dijelovima krajeva crkve te zvonike u sklopu ili pokraj crkve[66].

Najčešći oblik sakralne građevine je bazilika, koja je uglavnom je trobrodna ili peterobrodna s transeptom i kriptom. Svodovi, kao dio sakralnih građevina, osnovni oblik preuzimaju iz ranijih razdoblja, no usavršuju se upravo u razdoblju romanike. Zatim, ono što karakterizira sakralne građevine jest kripta, deambulatorij te tornjevi ili zvonici i polukružni lukovi. Polukružni lukovi

[65]Leksikografski zavod Miroslav Krleža (http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53288) 19.4.2018.
[66] Encyclopedia Britannica (https://www.britannica.com/art/Romanesque-art#ref962679) 19.4.2018.

su najrasprostranjeniji i najpostojaniji dijelovi romaničke baštine. Vidljivi su na portalima, prozorima, u kolonadama koje odvajaju brodove, te u prostorima gdje su apside. Tehnika gradnje je provođena s glatkim kamenom, a građevine su se sastojale od pravilnog polukružnog luka, odnosno bačvastih svodova koji su prepoznatljivi elementi romaničkih građevina[67].

Slika 5. Tlocrt katedrale Sv. Jakova u Španjolskoj

Izvor: ArS Artistic Adventure of Mankind, (https://arsartisticadventureofmankind.wordpress.com/tag/cathedral-of-santiago-de-compostela/page/2/) 4.5.2019.

Na slici 5 vidljiv je tlocrt katedrale Sv. Jakova u Španjolskoj. Ovaj primjer je stavljen jer je to jedna od najpoznatijih romaničkih sakralnih građevina na području Europe. Slika prikazuje glavne i sporedne dijelove katedrale. Pod brojem jedan je portal odnosno vrata, zatim broj dva označava toranj, a broj tri glavni brod crkve. Nadalje, broj četiri označava prolaz odnosno krila građevine, dok broj pet označava područje križanja ili prijelaza s jedne strane na drugu. Pod brojem šest su transepti, dijelovi križnog dijela katedrale, a koji ujedno stvaraju pravi kut za glavni brod crkve.

[67] Pelc M., *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj.,* Zagreb., Tiskara Zelina d.d., 2012.

Sedam označava područje raspoređeno za zbor, broj osam označava polukružni dio katedrale, dok broj devet označava male kapelice. Brojem deset označeno je šetalište u gornjem dijelu katedrale. Tlocrt romaničke crkve uglavnom je ovoga oblika. Kako je za romaničko razdoblje karakteristično nastajanje iz religije ni malo ne čudi da je oblik sakralnih građevina u obliku križa.

4.2. Romanička baština u Hrvatskoj

Razdoblje romanike u Hrvatskoj se pojavilo u drugoj polovici 12. st., kada i u Španjolskoj, Njemačkoj, Italiji i južnoj Francuskoj[68]. Pojava romanike obilježena je velikom pojavom samostana i crkava[69]. Romaničke građevine prikaz su novog stilskog izraza koje zadržavaju elemente tradicijskog oblikovanja. Kako je područje Europe u razdoblju romanike doživjelo promjene tako su i na području Hrvatske vidljive promjene. Smatra se da je veliki procvat romanike nastao zbog gospodarskog uspona benediktinskih opatija. Pojavom romanike u Hrvatskoj postaju poznatiji i ostali gradovi poput Šibenika, Korčule, Hvara, Senja i Pule gdje se osnivaju biskupije i obnavljaju stare ili grade nove crkve. Gradnja sakralnih građevina gdje se grade brojne župne crkve u gradskim i seoskim zajednicama potaknulo je povećanje broja stanovnika, povećanje broja naselja i bolja komunikacija između istih. Najčešći i najrašireniji tip romaničke crkve bila je bazilika. U Europskim gradovima češće su peterobrodne bazilike, dok su u Hrvatskoj one uglavnom trobrodne i bez transepta. Također unutrašnjost se sastojala od dva niža bočna broda s višim srednjim gdje je svijetlo dolazilo kroz prozore ugrađene u povišenim uzdužnim zidovima. Dodatni izvor svjetlosti dolazio je i kroz kružni prozor, često ukrašen raznim elementima, koji se nalazi u središnjoj osi zabatnog dijela glavnog pročelja. Takozvani crkveni brodovi razdvojeni su arkadama od stupova i stupaca koji su postavljeni u pravilnom ritmu i povezani polukružnim lukovima. Nadalje, već spomenuti brodovi završavaju polukružnim apsidama gdje apsida srednjeg broda predstavlja prostor za svetište i kor. Veliki gubitak romaničke sakralne građevine u Hrvatskoj doživjele su tijekom godina zbog pojave novih tehnika, ratova i sl. Najveći gubitak romaničke katedrale je u Dubrovniku 1667. godine zbog potresa[70].

Romanički graditelji stil primjenjuju u gradnji kuća, sitni, grubo klesani kameni kvadar, slagan u pravilne redove. Upotpunjuju ga s glatko klesanim okvirima monofora i bifora srpastoga luka,

[68] Leksikografski zavod Miroslav Krleža., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=53288 18.6.2019.
[69] Ivančević, R., (1993.), *Umjetničko blago Hrvatske,* Zagreb, ITP-Motovun, str. 70
[70] Pelc M., (2012.), *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj.,* Zagreb., Tiskara Zelina d.d., str. 120

kao i vrata s lunetama. Naglašavanje fasade postižu profiliranim razdjelnim vijencima katova, a na bogatstvu im daju kroz konzole te ipostima čistih stereometrijskih oblika. Kuće su uglavnom bile građene na tri kata, gdje je prvi kat uglavnom bio za javne usluge, odnosno gospodarske funkcije. Na drugom katu se živjelo, dok je treći bio predviđen za kuhinju zbog ventilacije, koja se u to vrijeme nije gradila. Seoskih kuća, onih koje su očuvane, pronalazimo u Splitu, Trogiru, Poreču, Puli, Rabu, Dubrovniku. Cijela monumentalna kanonička kuća sačuvana je u Poreču a potječe i 1270 godine[71].

Građevine romanike	Stoljeće	Mjesto
Crkva Sv. Martin	XI	Sv. Lovreč
Samostan sv. Petra.	XII	Pazin
Samostan Sv. Andrija	XI	Rab
Samostan i crkva Sv. Ivan	XIII	Rab
Crkva Sv. Petar	XI	Rab
Crkva Sv. Petar	XI	Solin
Crkva Sv. Benedikt	XI	Split
Zvonik splitske katedrale (Sv. Dujma)	XII	Split
Crkva sv. Ivana	XI	Otok Šipan (Šilovo selo)
Crkva Sv. Marija	IV/ preuređena	Zadar
Crkva Sv. Krševan	X	Zadar
Katedrala Sv. Stošije	XII/XIII	Zadar

Tablica 2. Popis sakralne romaničke baštine u Hrvatskoj

Izvor: Ivančević, R., (1993.), *Umjetničko blago Hrvatske,* Zagreb, ITP-Motovun.

Tablica 2 prikazuje popis sakralnih građevina romaničkoga razdoblja. Popis je sastavljen prema knjizi „Umjetničko blago Hrvatske“, čiji je autor Radovan Ivančević. U tablici su navedeni nazivi objekta, stoljeće iz kojega potječu te mjesto u kojemu se nalaze. Svaki od tih objekata na poseban je način važan za mjesto u kojemu se nalazi. Neki od njih bolje su očuvani, a neki manje. Ono što

[71] Ivančević R., op.cit., str. 76-78

se ovim radom zapravo želi jest povećati valorizaciju i očuvanje romaničke baštine na području Hrvatske, kako bi bila dostupna svima, a istoj se pružila odgovarajuća zaštita.

Osim sakralnih građevina romaničko razdoblje obilježilo je kiparstvo, karakteristični reljefi, raspela, zlatarstvo, slikarstvo i freske. U razdoblju romanike prevladava težnja za poučavanjem i metaforikom, što i pokazuje oslikavanje crkava likovima svetaca i propovjedni ciklusima fresaka. Osim navedenih umjetnina koje su obilježile ovo razdoblje i dale mu značaj, svakako su razvoju pridonijeli i sami umjetnici. Jedan od poznatijih „Majstora" je Majstor Radovan iz Trogira i njegov portal katedrale u Trogiru. Portal je izgrađen 1240. godine, a tijekom godina uređivan i dovršavan. Na podnožju samoga portala gdje piše naziv reljefa Rođenje Isusa, potpisao se i sam majstor kao „*majstor svakome poznat po svojemu umijeću, od svih najodlučniji*"[72], čime je htio dokazati i svoje djelovanje na navedenom portalu. Na portalu se nalaze likovi iz Staroga i Novoga zavjeta, poganstva i Isusovo rođenje koji su upravo zbog Majstora Radovana i njegovih nasljednika oživjeli portal. Nadalje, još jedan majstor koji se ističe jest Andrija Buvina iz Splita. Svoje umijeće provodio je u 13. stoljeću, a najveći i sačuvani autorski komad su vratnice splitske katedrale. Izrezbarene su u hrastovu drvetu kao 28 pravokutnih polja na kojima su reljefom prikazani prizori iz Isusova života, obojeni crveno i zlatno. Djelo ovoga umjetnika ubraja se među rijetke sačuvane primjerke romaničkog vremena na europskom području. U srednjem vijeku čitavi svijet se tumačio kao metafora i odraz Božjeg planiranja, pa stoga i ne čudi pažljiva izrada raspela. Izrađivala su se za crkvene i svjetovne naručitelje, a mogla su biti prenosiva ili samostojeća raspela izrađena od drveta ili plemenite kovine. Njihov položaj u crkvama je većinom ispred svetišta. Prema nekim zapisima raspela romaničkog razdoblja najviše je sačuvano u Istri, a najstarije je ono u Galižani, još iz 12. stoljeća. Što se slikarstva tiče to su bile slike svetaca i uglavnom su bile dio unutarnje opreme crkve. Za srednjovjekovne crkve se smatralo da su gotove kada je gotovo i njezino oslikavanje, stoga se može reći da je slikarstvo imalo veliku ulogu u stvaranju i izradi crkve[73]. Romanika je razdoblje koje je trajalo do kraja 12. stoljeća kada se pojavljuje gotika. Na žalost, veliki dio romaničke umjetnosti je prerađen, srušen ili izgubljen, no na području Hrvatske ima primjeraka koji su još u dobrom stanju. U sljedećem poglavlju neki od njih su izdvojeni kao prijedlozi prilikom stvaranja i kreiranja romaničke kulturne rute na području Hrvatske.

[72] Pelc, M., op.cit., str. 126
[73] Ibid. str. 125-136

4.3. *Transromanica*

Titulu kao najveća Europska kulturna ruta *Transromanica* je dobila 2007. godine, a dodijelilo ju joj je Vijeće Europe. To je ruta koja je orijentirana na kulturnu baštinu, umjetnost i arhitekturu romaničkog razdoblja. Tema rute je fokusirana na razdoblje romaničke baštine u razdoblju od 950.-1250. godine. Obuhvaća dvanaest članica odnosno regija u devet država; Austrija, Francuska, Njemačka, Italija, Slovačka, Španjolska, Portugal, Rumunjska, Srbija (Slika 6). Ova ruta je internacionalna organizacija koja promovira i valorizira nasljeđe romaničkog razdoblja te potiče regionalnu ekonomiju i razvoj[74].

Slika 6. Države uključene u Europsku kulturnu rutu – *Transromanicu*

Izvor: *Transromanica* (http://www.transromanica.com/en/major-cultural-routes/) 4.5.2019

Kako bi se *Transromanica* održala i odgovarala uvjetima, izrađen je statut u kojemu se navode elemente koji su potrebni kao bi ruta funkcionirala. Statut se sastoji od četiri glavna elementa, a koji uključuje: način financiranja i odluku o raspuštanju zajednice, zatim organizaciju

[74] *Transromanica* (http://www.transromanica.com/en/major-cultural-routes/) 26.4.2018.

zajednice/društva, njihov sastav, prava i obveze, zatim članove, odnosno tko mogu biti, uvjeti članstva, razlozi napuštanja ili prestanka članstva, te posljednji element koji se odnosi na naziv, adresu te svrhu i cilj rute za društvo. Puni naziv društva je *TRANROMANICA – The Romanesque Routes of European Heritage* (*TRANSROMANICA* – ruta romaničke baštine) te djeluje kao neprofitna organizacija za podršku i očuvanje romaničke baštine na području Europe. Glavni cilj ove rute je učiniti lokalitete dostupnima javnosti te korištenje spomenika za kulturne i turističke sadržaje. Osim toga, zadatak im je očuvanje i konzerviranje lokaliteta[75]. Glavne aktivnosti *Transromanice* su[76]:

- usredotočiti se na zajedničku kulturnu baštinu romaničke umjetnosti i arhitekture na području Europe
- spajanje 12 regija članica iz devet zemalja stvarajući mrežu romaničke baštine, lokaliteta i arhitekture
- registrirana je kao međunarodna organizacija koja promiče i vrednuje romaničku baštinu te u skladu s tim podupire i osnažuje regionalni i gospodarski rast i razvoj
- cilj joj je proučavanje i očuvanje romaničke baštine, tvoreći lokalitete dostupne javnosti, razumno i pažljivo njihovo razvijanje i unapređenje kako bi se kasnije koristili u kulturne i turističke svrhe

Ključne prekretnice, odnosno dobrim načinom poslovanja ova kulturna ruta je doživjela nekoliko uspjeha. *Transromanica* uključena je u projekt INTERREG IIIB CADSES[77] koji želi potaknuti razvoj društvenog i ekonomskog spajanja te je kao dio tog projekta sufinancirana novcem Europske unije u razdoblju od 2003.-2006. godine[78]. Godine 2007. ruta je označena kao najveća ruta Vijeća Europe, što označava da ruta poboljšava društvo te se temelji na dijeljenju i razumijevanju univerzalnih vrijednosti. Sjedište se nalazi u Magdeburgu u Njemačkoj te obuhvaća nove partnere i djeluje iz vlastitog proračuna. Nadalje, ruta je bila članica projekta CrossCulTour od 2008. do 2011. godine, što je značilo da članovi imaju mogućnost dodatnih aktivnosti i

[75] *Transromanica*., (2008.), *Statute.*
[76] Transromanica (http://www.transromanica.com/en/association/)26.4.2019.
[77] Europska komisija (http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2000-2006/european/interreg-iii-b-cadses) 26.4.2018.
[78] *Transromanica* (http://www.transromanica.com/en/major-cultural-routes/) 26.4.2018.

prednosti. Od 2012. godine partner je u projektu e-Create koji financira Europski fond za regionalni razvoj (ERDF). *Transromanica* je takozvana točkasta ruta, odnosno nema direktnu povezanost s ostalim zemljama koje su uključene u ovaj projekt. Također orijentiran je na održive načine prijevoza, zaštitu okoliša i dr. [79].

Turisti koji se odluče na putovanje rutom romaničke baštine zateći će impresivne građevine romaničkog razdoblja, a većina lokaliteta je pod UNESCO-vom zaštitom. Ono što ovu rutu ističe od drugih je što svaka regija nudi nešto novo, nešto drukčije, od kulturnih znamenitosti, gastronomskih specijaliteta do brojnih aktivnosti smještenih u zanimljivim i privlačnim krajolicima. Također, ova ruta nudi pješačenje, odnosno hodanje stopama važnih i poznatih povijesnih ličnosti, kao što su Martin Luther, Otto the Great, sv. Jakov i Matilda iz Toskane[80].

[79] Androić M., Klarić V., op.cit. str. 19

[80] Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute, (https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/transromanica-the-romanesque-routes-of-european-heritage) 4.5.2019.

5. STUDIJA SLUČAJ – PRIJEDLOG KREIRANJA RUTE ROMANIČKE BAŠTINE U HRVATSKOJ

Transromanica je kulturna ruta koja povezuje ukupno 12 regija u devet država. Što se tiče Hrvatske, ona nema prijavljenu niti obilježenu kulturnu rutu koja povezuje umjetnost romaničkog razdoblja. Cilj ovoga rada je osmisliti rutu romaničke baštine kako bi Hrvatska postala dio *Transromanice*. U daljnjem dijelu rada zapravo se iznose ideje i prijedlozi za razvoj kulturne rute romaničke baštine u Hrvatskoj koja bi se povezala s ostalih devet država. Kako bi istraživački dio rada bio potkrepljen znanstvenim i istraživačkim elementima u istraživanje su uključene određene Turističke zajednice te stručnjaci koji se bave kulturnim rutama kako bi se dobilo stručno mišljenje. Tko je uključen u istraživanje, kako i zašto navedeno je u sljedećem potpoglavlju.

Kreiranjem kulturne rute privlači se turista te mu se skreće pažnja na one malo manje poznatije krajolike i područja. Kada se započinje stvaranje kulturne rute potrebno je pratiti procese stvaranja njezinog itinerara. Za početak treba definirati temu, koja je u ovom slučaju vezana u romaničku baštinu Europe. Zatim, treba odabrati ili definirati glavna uporišta u prostoru, što bi u ovom slučaju bila romanička baština, gdje je fokus stavljen na romaničku arhitekturu u Hrvatskoj. Građevine romaničkog razdoblja obuhvaćaju crkve, katedrale, samostane i manastire. Nakon toga potrebno je uključiti popratne turističko-ugostiteljske sadržaje, postaviti svu potrebnu signalizaciju i interpretaciju rute. Nakon toga, kako bi ruta bila prepoznatljiva potrebno je dobro osmisliti itinerar same rute te na koji način će se promovirati te pratiti sam način njegova korištenja. Ono što bi bilo možda najvažnije jest težiti svakodnevnom unapređivanju i usavršavanju rute prema novonastalim trendovima i odgovarati željama i potrebama turista, odnosno ponudu uskladiti potražnji.

„*Partnerskim odnosom i kreiranjem rute jača se teritorijalni i kulturni identitet povezanih odredišta. Umrežavanjem kulturnih krajolika, uz kontinuiranu inovaciju i maštovit pristup s jakim lokalnim uslužnim centrima, otvara se pristup novim korisnicima. To je ujedno preduvjet za kvalitetnu promociju i održivo korištenje resursa*“[81]. Kako je ranije navedeno, najbitniji je odabir teme jer se tada može početi razmišljati o njezinu razvoju. Prilikom kreiranja i razvoja rute potrebno je utemeljiti teritorijalno područje u kojem shodno tome onda djeluje i niz partnera. Identifikacija potencijalnih partnera i njihova međusobna suradnja stvara pozitivan učinak i ostvarenje zajedničkih ciljeva. Treba istaknuti da je partnerstvo ključno za definiranje potencijalnih

[81] Androić, M., Klarić, op.cit., str. 16

klastera, stvaranje itinerara, mapiranje sadržaja te u konačnici stvaranje turističkog proizvoda. U skladu s time potrebno je dobro istražiti i provjeriti tko su mogući potencijalni partneri i zašto, te s njima ostvariti dobru i kvalitetnu suradnju.

PARTNERI	ŠTO OD NJIH TRAŽITI I OČEKIVATI
Znanstvene, glazbene i baštinske institucije	Mogu pružiti kvalitetnu znanstvenu podršku koja se održava kroz evidentiranje resursa i evaluaciju ključnih atrakcija, interpretaciju, podršku
Ugostiteljski objekti	Ugovorni odnos. Ponuda na ruti, prilagodbu temi prema posjetiteljima
Smještajni objekti	Ugovorni odnos, ponuda smještaja na ruti koji može, ali i ne mora odgovarati temi rute
Turističke agencije	Ugovorni odnos. Podrška u turističkoj procjeni rute. Organiziranje ponude i paket aranžmana za ciljane skupine.
Turističke zajednice	Podrška kroz promotivne aktivnosti i financijsku potporu
Razvojne agencije	Organizacijska potpora, projektna potpora, izvor financiranja
Lokalne udruge	Sudjelovanje u kreiranju aktivnosti i događaja, pridruženih i strukturalnih sadržaja
Umjetnici, istaknuti znanstvenici, poduzetnici	Sudjelovanje u kreiranju aktivnosti i događaja, pridruženih i strukturalnih sadržaja
Pedagozi, odgajatelji, i obrazovni djelatnici	Razrada ponude obrazovnog karaktera za ciljane skupine

Tablica 3 Potencijalni partneri koji mogu biti uključeni u realizaciju kulturne rute

Izvor: Androić, M., Klarić, V., (2012.), *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama,* Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, str. 18

Tablica 3 prikazuje potencijalne partnere koji mogu biti uključeni u kreiranje i realizaciju kulturne rute. Svaki od njih može pojedinačno ili skupno povećati atraktivnost rute. Od promotivnih, obrazovnih do financijskih aktivnosti kako bi se ubrzao i poboljšao razvoj rute, ali i razvoj lokalnog područja. Uključivanje lokalne zajednice u ovome kontekstu bi možda bilo jako korisno. S ciljem otvaranja novih radnih mjesta, održivim načinom upravljanja destinacijom i

lokalitetima pokazala bi se briga o destinaciji, ali i lokalnoj zajednici. Sklapanje partnerstva s turističkim agencijama i zajednicama otvorilo bi veliki pristup tržištu. Svaka od njih dobro poznaje koje skupine turista posjećuju destinaciju te bi se prema tomu mogli kreirati turistički sadržaji, ali i razmisliti o novim ciljanim skupinama. Također, znanstvene, kulturne i baštinske institucije posjeduju najviše znanja i informacija o resursima destinacije, pa bi njihovo uključivanje možda bilo i nužno. Nadalje, suradnja ne mora biti isključivo s jednom regijom, već ona može ići šire, u druge regije, gradove, države. Kako bi ruta funkcionirala potrebno je dobro istražiti partnere povezati se s onim kvalitetnima i započeti suradnju, razvoj rute i težiti ostvarenju zajedničkih ciljeva, od kojih je zasigurno i unapređenje i povećanje atraktivnosti destinacije.

5.1. Razvoj dionice kulture rute romaničke baštine u Hrvatskoj

Prije same razrade rute, njezine teme, dodatnih i popratnih sadržaja, mogućih partnera i suradnika na području Hrvatske, zatražilo se stručno mišljenje stručnjaka za kulturne rute, ali i županija za odabrano područje. Stručnjacima se obratilo kako bih se dobilo stručno mišljenje u vidu potencijalnog razvoja kulturne rute romaničke baštine u Hrvatskoj. Istraživanju se pristupilo na način da se je prvo istražila literatura za teorijski dio rada te za dio koji je vezan za studiju slučaj. Istraživanje je provedeno kroz kratki upitnik koji je sastavljan za stručnjake koji se bave kulturnim rutama i za turističke zajednice odabranih područja. Upitnik je usmjeren prema navedenoj literaturi u teorijskom dijelu rada te prema pitanjima koja su prema mišljenju autorice bila neophodna za pisanje ovoga rada.

Komunikacija sa svima je ostvarena preko e-maila, odnosno pismenim putem. Prvotno se obratilo gđi. Vlasti Klarić, gđi. Kseniji Keča, te gđi. Manueli Graf, osobama koje djeluju u području kulturnih ruta. Manuela Graf je predsjednica Upravnog odbora Klastera kulturnih ruta. Vlasta Klarić sudjelovala je u razvoju i certifikaciji kulturnih ruta te ujedno bila i ekspertni član Savjetodavnog tijela za održivi turizam i baštinu UNWTO-a. Ksenija Keča trenutno je predsjednica MultiCulTour, (Udruga mediteranskih kulturnih ruta i feničanske rute). No, kako su vjerojatno u obavezama i okružene poslom odgovor se dobio samo od gđe. Ksenije Keče, putem telefona. U nastavku se nalaze primjer upitnika koji je poslan navedenim stručnjacima.

1. Smatrate li da bi se Hrvatska trebala uključiti u Europsku kulturnu rutu romaničke baštine?
2. Mislite li da Hrvatska ima kapaciteta/kulturnih i turističkih resursa za uključivanje u Europsku kulturnu rutu romaničke baštine?

3. Zašto, po Vašem mišljenju, Hrvatska još uvijek nije uključena u Rutu romaničke baštine?
4. Koji bi se, po Vašem mišljenju, ključni punktovi i popratni sadržaji najbolje uklopili u hrvatsku dionicu ove rute i u ovakav oblik kulturnog turizma?
5. Koji su, po Vama, glavni razlozi što dosta ruta nije zaživjelo, iako su uspješno kreirane?
6. Koji dionici bi najviše odgovarali ili pomogli pri realizaciju ove rute?
7. Koje bi bile Vaše sugestije za razvoj hrvatske dionice ?

Prilog 1. Upitnik: Europske kulturne rute – *Tranromanica*

Izvor: izrada autora

Prema odgovorima koji su dobiveni od gđe. Keča daje se zaključiti da je slaba zainteresiranost, odnosno nedovoljna angažiranost u pogledu *Transomanice* u Hrvatskoj. Gđa Klarić navela je kako inicijativa postoji, ali kako je nedovoljna. Ljudi nisu upoznati ni s temom, ni s načinom rada Instituta za kulturne rute, pa čak ni pojedinim rutama koje su u Hrvatskoj, što je dosta loše. Hrvatska kao država posjeduje dugačku i veliku povijest, te ima puno potencijala, kako u turizmu tako i u kulturnom smislu. Nadalje, jedan od glavnih razloga nerealiziranih ruta je manjak inicijative, te briga za zaštitu baštine, odnosno ne briga. Od strane svih je nedovoljna zaštita, pa čak se može reći i nedovoljna zaštita i briga oko onih već zaštićenih povijesnih spomenika i kulturne baštine. Glavni dionici, prema gđi. Klarić, pri realizaciji i kreiranju rute su kulturne institucije, Ministarstva, Županije, Znanstvene organizacije, Kulturne organizacije te Gradovi i/ili Općine pojedinih mjesta. Za razvoj rute romaničke baštine na području Hrvatske, gđa. Keča navodi kako je potrebno prvo dobro ispitati baštinske elemente romaničkog razdoblja u svrhu dobivanja potrebnih informacija kako bi se vidjelo s kojim baštinskim resursima se raspolaže. Istraživanje i ispitivanje kulturne baštine potrebno je ne samo u svrhu kreiranja i stvaranje kulturne rute, već kako bi se znalo s čime pojedino područje raspolaže te iskoristi potencijale koje nam je povijesno razdoblje na ovim područjima ostavilo.

U svrhu što boljeg istraživanja i dobivanja stručnog mišljenja upitnik je poslan i Europskom Institutu za kulturne rute. Odgovor iz Europskog Institut za kulturne rute, dobiven je od gospođe Christin Leser. Gđa. Leser generalni je direktor Europskog instituta za kulturne rute, a svoje radno iskustvo započela je kao direktor za komunikacije u istoimenim institutu. U nastavku se nalazi upitnik na engleskom jeziku koji je poslan gđi. Leser.

1. Should Croatia be included in the European Cultural route *Tranromanica*?

2. According to you, do you think Croatia has cultural and touristic resources to integrate in *Transromanica*?
3. What it is your opinion, why Croatia is not yet included in this Cultural route?
4. What are the key points and accompanying features that would be the best to fit in to the Croatian route and in the cultural tourism?
5. According to you, what are the main reasons why many routes did not survive, even they were successfully created?
6. Which stakeholders would you recommended to assist in the realization and creation on this route?
7. What would be your suggestions for the development of Croatian route of Romanesque heritage?

Prilog 2. QUESTIONNAIRE – European Cultural routes – Transromanica

Izvor: izrada autora

Odgovori koji su dobiveni od gospođe Leser su dosta opsežni te je svaki odgovor dobro objašnjen. Gđa. Leser navodi kako *Transromanica* kao velika ruta svake godine proširuje svoje članstvo i prima sve više članova, a Hrvatska raspolaže s velikim brojem romaničke baštine te je kao takva jako dobar kandidat za članstvo. Razlog koji navodi zašto Hrvatska do sada još nije postala članicom, je manjak zainteresiranosti ali i veličina obaveza koje se vežu uz članstvo. Kada se želi pristupiti Europskoj kulturnoj ruti i postati članom potrebno je plaćati godišnju članarinu, potrebno je osigurati razvoj ne samo u kulturnom pogledu već i u turističkom i obrazovnom, te to sve upotpuniti s turističkim ponudama koje su u skladu s rutom i područjem gdje se ruta nalazi. Jedan od najvećih problema koji stvara prepreku, prema gospođi Leser, je nemogućnost definiranja članova koji će voditi rutu i brinuti o njezinom članstvu s Europskim kulturnim rutama. Kako bi ruta postala zanimljivom, odnosno imala veći značaj potrebno ju je upotpuniti dodatnim sadržajima. Jer kako i gospođa Leser navodi, u Europskom Institutu za kulturne rute su svjesni kako romanička baština kao takva ne mora nužno privlačiti turiste. Nadalje, navodi kako je potrebno dobro uklopiti dodatne sadržaje s temom, kao što su razgledavanje i gastronomski doživljaj, razgledavanje i kulturni sadržaji, razgledavanje uklopljeno rekreacijskim i vanjskim aktivnostima te razgledavanje povezano s duhovnim iskustvom i doživljajem, kako bi ruta zaživjela i privlačila veći broj turista. Što se tiče organizacija i dionika koji mogu ili bi trebali bit uključeni navodi političke organizacije, turističke organizacije, kulturne ustanove i naravno lokalna i

regionalna samouprava. Ono što gđa. Leser smatra da je najpotrebnije prilikom kreiranja rute je pronalaženje, odnosno uspostavljanje organizacije ili udruge koja će organizirati cijelu turu, ali isto tako i voditi brigu o ruti i svim elementima koji idu uz nju. Također, smatra kako je potrebno dobro istražiti baštinu s kojom određeno područje raspolaže, bilo u kulturnom ili turističkom smislu. Jedan od velikih značaja prilikom kreiranja ruta bilo bi dijeljenje iskustva s već postojećim rutama. Sve to u svrhu pametnijeg i promišljenijeg kreiranja i razvoja kulturne rute. Dijeljenje iskustva dat će pozitivne i negativne strane, te će organizaciji ili udruzi, koja će se posvetiti kreiranju i realizaciji, proslijediti smjernice te ih pripremiti kako bi se izbjegle ili smanjile pogreške i potencijalni rizici.

Prema dobivenim odgovorima sa stručne strane daje se zaključiti kako se neki od odgovara podudaraju. Obje stručne osobe smatraju kako Hrvatska ima puno romaničke baštine koje je potrebno iskoristiti, te kako Hrvatska raspolaže s velikim turističkim i kulturnim resursima koji se mogu uklopiti i iskoristiti pri kreiranju rute romaničke baštine. Nadalje, oba stručnjaka primjećuju kako postoji manjak inicijative. Gđa Ksenija Keča je još navela kako postoji velika ne briga odnosno manjak zaštite romaničke baštine, te gđa. Leser navodi kako je problem u organizaciji, odnosno formiranju članstva koji će zastupati rutu u Hrvatskoj. Svaka od njih dala je svoje mišljenje koji dionici i organizacije bi trebale ili mogu biti uključene, te se daje zaključiti da bi u tome svakako trebale biti kulturne i obrazovne ustanove, političke organizacije radi bolje potpore, te turističke organizacije koje bi dale dodatan efekt, odnosno značaj cijeloj organizaciji ali i promociji rute. Ono što svakako treba izdvojiti je istraživanje resursa. Popisivanjme i evidentiranjem stvara se podloga za kreiranje kulturne rute, ali i dobiva stvarno stanje kulturne baštine određenog područja. Nakon evidentiranja resursa potrebno je u rutu uključiti dodatne sadržaje kojima će se upotpuniti ruta te povećati atraktivnost iste.

Nadalje, kako bi se ruta mogla kreirati i ostvariti potrebna je suradnja organizacija, agencija, lokalnog stanovništva i institucija odabranog područja. Prije početka osmišljavanja rute i prije nego se krenulo spajati dodatne i popratne sadržaje s temom kulturne rute, kontaktiralo se odabrana područja kako bih se dobile neke ideje, ali i vidjelo jesu li spremni sudjelovati u projektu kao što je kreiranje kulturne rute (Ruta romaničke baštine) na području Hrvatske. Kontaktiralo se s TZ grada Nina, TZ grada Zadra, TZ grada Raba, TZ Istarske županije. TZ su odabrane prema vlastitom istraživanju literature i broju romaničke baštine na navedenim područjima. Upitnik je sastavljen na

temelju istraživanja literature koja je korištena u teorijskom dijelu rada. Pitanja su sastavljana u svrhu dobivanja informacija o tome koliko je ruta poznata odnosno raširena u Hrvatskoj, odnosno odabranim TZ-a, te zapravo je li bi bili voljni sudjelovati u kreiranju i realizaciji rute romaničke baštine. Primjer upitnika se nalazi u nastavku.

1. Jeste li čuli za Europsku kulturnu rutu romaničke baštine (*Transromanica*)?
2. Znate li koje su zemlje uključene u ovu kulturnu rutu?
3. Smatrate li da bi Hrvatska trebala biti uključena u Europsku kulturnu rutu romaničke baštine? Zašto?
4. Prema Vašem mišljenju, mislite li da Hrvatska ima kapaciteta/baštine i turističkih resursa za uključivanje u ovu kulturnu rutu?
5. Kada bi se ruta kreirala na području Hrvatske, je li biste bili voljni sudjelovati u tom projektu?
6. Koje institucije, udruge i organizacije, po Vašem mišljenju, bi željele sudjelovati u ovome projektu?
7. Koje institucije, udruge i organizacije, po Vašem mišljenju bi trebale sudjelovati u ovome projektu?
8. Koju baštinu iz područja romanike bi uključili ili predložili za uvrštavanje u ovu kulturnu rutu?
9. Koje popratne, strukturalne i uslužne sadržaje bi bilo dobro uključiti?
10. Koje dionike bi preporučili pri kreiranju i realizaciji ovoga projekta?

Prilog 3. UPITNIK: Europske kulturne rute – *Transromanica* (potencijalni partneri)

Prvi odgovor dobiven je od TZ grada Nina, gdje su se odmah na početku ispričali kako upitniku nisu posvetili dosta pažnje, ali su ipak odgovorili na sve što ih se tražilo. Također navode kako je Zadar, grad koji raspolaže s pun romaničke baštine. TZ grada Nina svoje odgovore dosta je brzo poslala te je komunikacija ostvarena s dr.sc. Marijom Dejanović. TZ grada Nina upoznata je s rutom romaničke baštine, ali o samoj ruti ne znaju puno. Smatraju kako bi se Hrvatska trebala uključiti u rutu romaničke baštine jer posjeduje dosta romaničke baštine te bi bili voljni sudjelovati u razvoju i kreiranju iste. Nadalje, navode kako bi u razvoju projekta trebale sudjelovati TZ, Ministarstvo turizma i Ministarstvo kulture. Vezano za popratne i dodatne sadržaje izdvajaju uključivanje barem jednog restorana, turističke agencije te smještajne objekte kako bi se ponuda

upotpunila. Na pitanje vezano uz romaničku baštinu koju bi uvrstili u rutu nisu konkretno odgovorili, već su naveli samo neke od sakralnih građevina: Crkva sv. Križa iz Nina, crkva sv. Nikole iz Nina, katedrala sv. Stošije iz Zadra. Navedena baština je zapravo jedna od poznatije na području Hrvatske te bi ona svakako trebala biti uključena. Kod ovoga odgovora očekivao se možda malo opširniji odgovor kako bi se vidjelo s kojom baštinom područje raspolaže kako bi se bolje razradila ruta, s njome uklopili dodatni sadržaji, ali i odredilo kretanje po ruti.

Nadalje, sljedeće područje koje bi obuhvaćala ruta jest područje grada Zadra. Sa TZ grada Zadra komunikacija je ostvarena preko odjela za odnose s javnošću i marketing, s gospodinom Antom Galićem. TZ grada Zadra također je upoznata s rutom romaničke baštine, te navode kako Hrvatska ima dosta kapaciteta za realizaciju iste. No, također navode kako zbog prijašnjeg iskustva s nekim drugim rutama (Ruta rimskih careva) nisu pokazali preveliko zanimanje za uključivanje ili upoznavanje na nekoj višoj razini. „*Čuli smo za projekt, no uslijed nezadovoljavajućeg efekta nekih drugih ruta u koje smo bili uključeni u fazi realizacije ili su čak realizirane posredstvom Vijeća Europe, dosad nismo izrazili zanimanje za uključenje u istu.“* Izraz nezadovoljstva proizašao je zbog nekoliko stavki: za ostvarivanje ovako veliko projekta potrebno je puno truda, rada i vremena, te postoji velika razina nedovoljnog marketinga kulturnih ruta. Ono što je možda po njima najveći problem je rad na terenu, gdje ne bude sve onako kako se isplaniralo. U skladu s time naveli su sljedeće: „*Tako primjerice za gore navedenu Rutu rimskih careva table obaveznog standardiziranog i propisanog formata nismo u mogućnosti postaviti na zadarski Forum, jer ne zadovoljavaju standarde zadarskih konzervatora. Ima još nekih problema i nedoumica na temu ovakvih ruta, ali i ovo što smo naveli dovoljno je da naš mali tim, koji broji ukupno šest osoba preuzme i apliciranje i sudjelovanje u Transromanica ruti.*“ Izrazili su želju kako bi voljeli sudjelovati u ruti romaničke baštine, ali smatraju kako je za to je potreban veći angažman i uključivanje institucija kao što su Arheološki muzej ili Narodni muzej. Nadalje, navode kako bi Hrvatska trebala biti uključena u rutu romaničke baštine, ali da bi efekt uključivanja trebao biti jednak uloženim resursima. Ovaj element je možda točan, no efekt uključivanja i izjednačavanje istog s uloženim resursima je možda moguć, ali nakon nekog dužeg perioda. Na pitanje je li bi bili voljni sudjelovati u realizaciji rute na području Hrvatske odgovorili su sljedeće: „*Ukoliko bi se to dogodilo, onda bismo napravili procjenu koliko bi zaista imali benefita od pristupa predmetnom projektu.“* Iz odgovora se daje zaključiti da bi na sudjelovanje pristali samo uz dosta opsežno istraživanje korisnosti, koja nužno ne mora biti za područje županije, nego i za cijelu Hrvatske.

Prije uključivanja u provođenja nekog projekta potrebno je dobro istražiti sve elemente pa tako i korisnost, kako sa sebe tako i za ostale dionike u projektu. Prilikom realizacije rute na području Zadra smatraju kako bi se trebao uključiti Arheološki i Narodni muzej te Konzervatorski zavod i Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru, što bi zapravo dalo i jednu jačinu prilikom istraživanja prije same realizacije rute. Dionici koje izdvajaju, a koji bi trebali sudjelovali u realizaciji rute su HTZ, lokalna i regionalna samouprava, Ministarstva i Županijski uredi. Na pitanje vezano uz davanje prijedloga i ideja koja romanička baština bi mogla ili trebala biti uključena u rutu naveli su kako se tu trebaju očitovati stručnjaci iz Arheološkog i Narodnog muzeja te Konzervatorskog Zavoda te Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru. Također navode kako je: *„Obavezan segment označavanje lokacija prikladnim fizičkim oznakama, što je često vrlo nezahvalan zadatak, jer se standardi razlikuju od grada do grada ili u različitim državama koje su uključene u projekt. Potom je vrlo važno faza brendiranja i promocije projekta, koja često izostaje u zadovoljavajućem obliku s viših instanci u projektu.“* TZ grada Zadra svojim je odgovorima pokazala kako su zainteresirani za kulturne rute općenito, ali i rutu romaničke baštine. Iz odgovora koji su dobiveni od TZ daje se zaključiti kako su voljni sudjelovati u kreiranju i izradi romaničke baštine na području Hrvatske i Zadra. Također, iz odgovora se daje zaključiti kako žele da u kreiranju i razvoju rute sudjeluju stručnjaci. Stručnjaci su potrebni prilikom evidentiranja resursa, dionica, kretanja po ruti i signalizacije na ruti kako bi ruta bila dobro osmišljena, bez praznog hoda i rupa u prostoru, ali i vremenu.

Sljedeća TZ kojoj je poslan upitnik je TZ grada Raba. Komunikacija je ostvarena s gospodinom Mijom Liljo, koji je upitnik proslijedio Centru za kulturu Lopar. TZ grada Raba navela je kako nemaju saznanja o traženoj temi te su sukladno s time upitnik proslijedili navedenom Centru. Ono što je iznenađujuće jest da niti oni nemaju saznanja o traženoj temi. Smatraju kako bi Hrvatska trebala biti uključena u nešto kao što je ruta romaničke baštine, jer kako navode Hrvatska je bogata romaničkim spomenicima, od koji su neki vrlo značajni u kontekstu zapadnoeuropske kulture. Nadalje, smatraju kako bi u projektu mogle, ali i željele sudjelovati razne institucije kao što su TZ općine Lopar, Grad Rab, Pučko otvoreno učilište Rab, Konzervatorski odjel Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja te Ministarstvo kulture. Od popratnih i dodatnih sadržaja uključili bi Interpretacijski centar te informativno edukativan i interaktivan sadržaj. Prema istraživanju literature uvidjelo se da područje otoka Raba raspolaže sa zavidnom romaničkom baštinom, te je

zato to područje i odabrano. Od romaničke baštine koja bi bila uključena u ovu rutu izdvojili su: *„ Romaničke građevine na području povijesne jezgre grada Raba (ostatci samostana sv. Ivana, rapska katedrala sa zvonikom, samostan sv. Andrije) i izvan grada (ostatci samostana sv. Petra u u Supetarskoj Dragi, crkva sv. Stjepana u Barbatu), fragmenti predromaničke i romaničke plastike u Gradskom Lapidariju, samostan sv. Bernardina u Komporu te u sv. Petru u Supetarskoj Dragi, dio inventara riznice rapske katedrale (npr. relikvija sv. Kristofora), ostatak romaničkih kapelica u ruralnim dijelovima otoka."* Iz navedenoga vidljivo je kako Područje Raba raspolaže s velikim brojem romaničkih spomenika, te je pozitivno što posjeduju informacije o istoj. TZ grada Raba i Centar za kulturu Lopar željeli bi sudjelovati u o ovakvom projektu, te je zapravo šteta što znaju samo osnovne informacije o kulturnim rutama općenito.

Posljednja TZ zajednica s kojom je ostvarena komunikacija je TZ Istarske Županije. Povratna informacija je došla iz ureda TZ Istarske Županije te navode kako su upoznati s europskim kulturnim rutama, *Transromanicom,* te smatraju da bi Hrvatska trebala biti dio europske kulturne rute *Transromanice.* Kao primjer romaničke baštine i one koja bi trebala biti uključena u rutu romaničke baštine na području Hrvatske naveli su: „*Istra – Poreč primjer stambene arhitekture, brojne freske diljem regije, zatim Rapska i Zadarska katedrala, i brojni drugi."* Na pitanje vezano uz sudjelovanje u ovome projektu odgovaraju potvrdno te da bi svoj angažman usmjerili prema promociji, ovdje se vjerojatno misli na promociju rute i cijele Istarske županije. Od institucija koje bi mogle i trebale sudjelovati u istraživanju i projektu navode: *„Ministarstvo turizma RH, Lokalne turističke zajednice, muzeji, UO za kulturu i UO za turizam Istarske županije."* Što se tiče popratni i uslužnih sadržaja smatraju da bi najveći utjecaj i ulogu imale DMC kompanije specijalizirane za kulturu i kulturne sadržaje, zatim ugostiteljski objekti koji bi nudili gastronomsku ponudu navedenog razdoblja, uključivanje *storytellinga,* razni umjetnici i majstori za izradu suvenira. TZ Istarske Županije posjeduje vrlo dobro poznavanje romaničke umjetnosti, ali i rute. Svojim odgovorima pokazali su zainteresiranost za sudjelovanje u ovome projektu, odnosno naveli su kako bi bili voljni sudjelovati u istom ako isti nastupi na snagu.

5.2. Rezultati istraživanja

Provedenim istraživanjem, odnosno provedbom upitnika može se reći da su dobivene informacije koje su tražene. Na dobivanje povratnih informacija dosta se dugo čekalo, no to je razumljivo s obzirom da je sezona te su TZ u dosta velikim obavezama, što su i napomenuli.

Istraživanjem se došlo do zaključka da neke od TZ nisu baš upoznate s temom, ali ono što je pozitivno jest što bi svaka od njih u slučaju stupanja projekta na snagu sudjelovala u izradi i kreiranju rute romaničke baštine. Veliki negativni utisak ostavljaju informacije da turističke zajednice nisu baš upoznate s temom i kulturnim rutama, a razlog tomu može biti ne dovoljan angažman kulturnih i obrazovnih institucija. Ovim radom se zapravo želi kulturnu baštinu približiti široj javnosti te ju na pravilan način valorizirati i očuvati.

TZ grada Zadra jedina je od svih navela kako bi prvo istražila kolika bi bila korisnost s obzirom na uložene resurse. Istraživanje korisnosti u sklopu nekog projekta je svakako poželjno, no treba naglasiti kako bi ovo bio, odnosno trebao bi biti dugoročan te održiv projekt gdje bi očuvanja i valorizacija kulturne baštine bila na prvom mjestu, a korisnost na drugom. Cilj kulturnih ruta jest promicati kulturu i upoznavati ljude s baštinom i resursima kojima raspolažemo i koju su nam naši preci ostavili. Također, kulturnim rutama želi se razviti i podići svijest o kulturi, a to se vrlo lako može kroz turizam i putovanje. Europske kulturne rute teže multikulturalnosti i prenose osnovne vrijednosti Vijeća Europe te bi u tom kontekstu trebao ići razvoj dionice kulturne rute *Transromanice* u Hrvatskoj. Razvoj dionice u Hrvatskoj možda bi bio dugotrajan proces, no svakako proces kojim bi se podigla svijest o kulturnoj baštini romaničkog razdoblja, ali smanjila nezaposlenost, povećala promidžba destinacija i unaprijedio razvoj manjih područja.

5.3. Područja kulturne rute u Hrvatskoj (prijedlog razvoja dionice)

Kulturna ruta romaničke baštine u Hrvatskoj obuhvaćala bi područja grada Zadra, Nina, otoka Raba i Istarske županije, što se može vidjeti na slici 6. Ova područja su odabrana jer, prema istraživanju literature, posjeduju najviše romaničke baštine.

Slika br. 7. Karta Hrvatske (Ruta romaničke baštine u Hrvatskoj)

Izvor: eSfera. (https://www.e-sfera.hr/dodatni-digitalni-sadrzaji/b47b5718-2467-448a-8eb6-10d5e275b539/) 18.5.2019., izrada autora

Na slici 7 prikazuju se gradovi koje bi ruta romaničke baštine obuhvaćala u Hrvatskoj. Područja koja bi ruta obuhvaćala su područja Zadarske županije (Nin, Zadar), Primorsko-goranske županije (otok Rab) te Istarske županije (Dvigrad, Sveti Lovreč i Kloštar). Za svako pojedino područje izdvojeno je nekoliko dodatnih i popratnih aktivnosti. Izdvojeno je za svako područje preko 5 aktivnosti, a sve u svrhu kako bi posjetitelj mogao boraviti više dana, ili ako se odluči posjetiti samo jedan dio kulturne rute, odnosno jednu zaustavnu točku rute romaničke baštine.

5.3.1. Područje Zadarske Županije

Zadarska županija smještena je na središnjem dijelu Jadranske obale i zauzima 7276,23 km2 ukupne površine prostora. Teritorijalno je organizirana u 34 jedinice lokalne samouprave, od kojih su 6 gradova i 28 općina[82]. Zadarska županija na kopnu graniči sa Šibensko-kninskom, Primorsko-goranskom i Ličko-senjskom županijom. Međunarodnu granicu, koja je duga 24 km na kopnu čini

[82] Zadarska županija, službene stranice, https://www.zadarska-zupanija.hr/o-nama/kulturno-povijesna-bastina 3.6.2019.

na istočnoj strani s Bosnom i Hercegovinom, dok morska granica s Italijom na zapadnoj strani iznosi 83,43 km. Gledajući ostale županije koje su smještene na Jadranskoj obali, Zadarska ima najdulju obalu što joj stvara dodatni potencijal i priliku za razvoj. Na području Županije nalazi se pet nacionalnih parkova (Paklenica, Kornati, Plitvička jezera, Slapovi Krke i Sjeverni Velebit) te tri parka prirode (Telašćica, Vransko jezero i Velebit). Osim prirodne baštine, Županija posjeduje i veliku kulturnu baštinu. Podaci o Županiji govore da je naseljena od prapovijesti što govori o bogatstvu kulturne baštine ovoga područja. Iako bogata kulturno-povijesnom baštinom, Županija nije najbolje iskoristila svoje potencijale. To govore podaci gdje se navodi da je kulturna baština na obali i otocima najviše valorizirana i očuvana[83]. Zadarska županija ima veliki potencijal za povećanje i razvoj turističkog proizvoda koji se neće temeljiti samo na ponudi sunca i mora, već i na kulturno-povijesnim resursima. Kreiranje i razvoj kulturne rute *Transromanice* može dovesti do pravilnog upravljanja kulturno-povijesnim resursima na području cijele županije.

Na području Zadarske županije kulturna ruta bi se smjestila na područje gradova Zadra i Nina. Kulturna ruta na području Županije obuhvaćala bi sakralne građevine romaničkog razdoblja, crkvu sv. Stošije, crkvu sv. Marije i baziliku sv. Krševna u Zadru te baziliku sv. Marije, župnu crkva sv. Nikole i zvonik župne crkve u Ninu. Osim romaničke baštine u ovu kulturnu rutu uklopljene bi bile i druge aktivnosti i atraktivnosti koje bi zainteresirale i pružile posjetitelju priliku za ostvarenje iskustva i zadovoljenje kulturnih potreba. U sklopu kulturne rute na području grada Zadra dodatne aktivnosti uključivale bi sljedeće[84]:

- Narodni Muzej,
- Muzej Iluzija,
- Morske orgulje,
- Pozdrav suncu,
- Galerija podvodne arheologije,
- Open air museum,
- Putevima ulja, sira i vina,
- Kalelarga.

[83]Razvojna agencija Zadarske županije,(2013.), *Glavni plan razvoja Zadarske Županije 2013-2023*., ZADRA d.o.o., str. 14-18

[84] Turistička zajednica grada Zadra, https://www.zadar.travel/hr/vodic, 25.07.2019.

Ninsko područje osim već navedenih sakralnih građevina obuhvaćalo bi također dodatne aktivnosti[85]:

- Muzej ninskih starina,
- Muzej soli,
- Konoba Dalmacija,
- Rimski hram,
- Vožnja biciklima,
- Zmajarenje,
- Ljekovito blato.

5.3.2. Primorsko-goranska Županija

Primorsko-goranska županija nalazi se na zapadu Hrvatske te se dijeli na goransko, otočno i primorsko područje, a čini 3588 km2 ukupne površine teritorija. Na području Županije ukupno se nalazi 36 jedinica lokalne samoupravo, od koji je 14 gradova i 22 općine. Županija kopnenu granicu dijeli s Istarskom, Karlovačkom i Ličko-senjskom županijom, a morsku granicu dijeli sa Zadarskom županijom. Međunarodnu kopnenu granicu ostvaruje na sjeveru države s Republikom Slovenijom. Kao i područje Zadarske županije, područje Primorsko-goranske županije naseljeno je također u prapovijesno doba. Prvi takvi zapisi potječu s otoka Raba, otoka Lošinja, pa sve do grada Rijeke[86]. Kreiranjem i razvojem kulturne rute povećat će se korištenje kulturno-povijesnih resursa, kojima će se upravljati na pravilan način.

Područje Primorsko-goranske Županije uključivalo bi posjet otoku Rabu. Kulturna ruta bi na ovome području obuhvaćala crkvu sv. Petra, crkvu i samostan sv. Andrije, crkvu Ivana Krstitelja te crkvu sv. Marije. Osim obilaska sakralnih romaničkih građevina posjetiteljima bi se ponudile/uklopile dodatne aktivnosti i atrakcije za posjetiti:

- Sudjelovanje na manifestaciji Miomirisni dani,
- Razgledavanje otoka biciklističkim stazama,
- Eko-centar (NATURA RAB),
- Vožnja kajakom,
- Gastronomska ponuda.

[85] Turistička zajednica grada Nina, https://www.nin.hr/hr/vodic/riviera, 25.07.2019.
[86] Primorsko-goranska županija, https://www.pgz.hr/Nas_kraj/Kulturno-povijesno_nasljede 3.6.2019.

5.3.3. Istarska Županija

Istarska županija smještena je na sjeveroistočnoj strani Hrvatske i Jadrana te se nalazi se na istarskom poluotoku. Dužina istarske obale zajedno s otočićima i otocima iznosi 539 km, dok kopneni dio iznosi 2813 km. Na području Županije nalazi se ukupno 41 jedinica lokalne samouprave od kojih su 10 gradova i 31 općina. Istra je tijekom povijesti bila mjesto susreta različitih kultura. Grci, Liburi, Kleti, Rimljani, Mlečani, Slovenci, Hrvati, Talijani i dr. svojim prisustvom, tradicijom i radom utjecali su na njezin razvoj i ono što ona danas jest[87]. Na kulturu u ovome radu fokus je išao prema romaničkoj baštini koja je ostala u manjim gradovima, odnosno mjestima na području Istarske županije.

Područje Istarske županije obuhvaćalo bi Dvigrad, sv. Lovreč i Kloštar. U Dvigradu bi se posjetila crkva sv. Sofije, u Sv. Lovreču crkva sv. Martina, a u Kloštru crkva sv. Mihovila.

- Vožnja Limskim zaljevom,
- Wellness i spa centri,
- Motovun; let balonom.

5.3.4. Primjer kulturne rute u Hrvatskoj

U prethodnim poglavljima teorijski je razrađen pojam kulturne rute, europski kontekst kulturnih ruta, njezina načela i ciljevi te način na koji se ruta može certificirati kako bi bila valjana i vidljiva na Europskom području, ali i šire. Razvoj i kreiranje kulturne rute romaničke baštine u ovome je radu vođen načelima razvoja kulturnih ruta, odnosno prema trećem poglavlju. Osnovni elementi rute, odnosno romanička baština koja bi bila uključena u ovu rutu preuzeta je iz literature koja je korištena u teorijskom dijelu rada, ali i iz odgovora koji su dobiveni iz upitnika koji su poslani turističkim zajednicama. U ovome potpoglavlju romanička baština i dodatni i popratni sadržaji spojili su se u cjelinu, kako bi ruta mogla postati dijelom trenutne najveće Europske kulturne rute *Transromanice*. U nastavku je primjer kako bi izgledao obilazak osmišljene rute, za određeni period. Ruta koja je osmišljena predvodio bi vodič kroz sve etape na ruti.

Boravak u Zadru:

- 31.5.-3.6.

[87] Istarska županije., https://www.istra-istria.hr/index.php?id=1 6.6.2019.

- 31.5. Zadar
- 1.6. Posjet Ninu
- 2.6. Zadar
- 3.6. Odlazak na otok Rab

Osim navedenih dodatnih atrakcija koje bi posjetitelji organizirano posjetili, dodaje se upoznavanje s maslinarstvom, uljarstvom i ribarstvom Zadarskoga područja. U Zadru bi se ukupno boravilo dva dana. Prvi dan bi obuhvaćao dolazak u Zadar i smještaj u ugostiteljske objekte koji bi uključivao Art hotel Kalelarga i kuće za odmor (ovisno o željama i preferencijama turista). Nakon toga ručak bi se organizirao u restoranu Pet bunara s ponudom domaćih specijaliteta (morska hrana). Zatim, nakon odmora i ručka uputili bi se prema Narodnom muzeju i Open Air museum gdje bi razgledavali njihovu kolekciju. Nakon razgledavanja uputili bi se na lokacije Pozdrav suncu i Morske orgulje gdje bi posjetitelji ostvarili pravi i jedinstveni doživljaj. Ostatak večeri bio bi proizvoljan. Sljedeći dan proveo bi se u gradu Ninu koji je opisan u nastavku. Drugi dan boravka u Zadru nakon doručka u hotelu, u 10 sati bi se započelo razgledavanje sakralnih građevina romaničkog razdoblja (crkva sv. Stošije, crkva sv. Marije i bazilika sv. Krševna). Razgledavanje bi se provelo biciklima jer svaka građevina nije udaljena preko 10 minuta jedna od druge, ili autobusima, ovisno o preferencijama i potražnji posjetitelja/turista. Nakon razgledavanja posjetio bi se Muzej Iluzija, a zatim bi slijedio obilazak Galerije podvodne arheologije nakon čega bi posjetitelji imali slobodno do 20:00 sati (za razgledavanje grada, posjet wellness i spa centrima, posjet plažama i sl.) kada bi se organiziralo predstavljanje maslinarstva, ulja i ribarstva zadarskog područja s lokalnom zajednicom (lokalni ribari, maslinari, uljari, strukovne škole). Sljedeći dan je odlazak na Rab katamaranom.

Boravak u Ninu:

- 1.6. (jednodnevni posjet)

Posjet gradu Ninu uklopljen je u boravak u Zadru, odnosno bez noćenja, već bi posjet bio jednodnevan. Boravak u Ninu proveo bi se drugi dan. Nakon doručka u devet sati krenulo bi se autobusima za Nin. Prvo što bi se posjetilo su Muzej Ninskih starina i Muzej soli. U Muzeju soli posjetitelji bi imali priliku vidjeti kako se proizvodila sol nekada, a kako se proizvodi danas. Namjera bi bila pokušati se dogovoriti s vlasnicima da svaki posjetitelj dobije mali suvenir, odnosno prave morske soli. Nakon posjeta muzejima bio bi odlazak na ručak u konobu Dalmacija

s domaćim specijalitetima. Nakon ručka obilazak sakralnih romaničkih građevina pješice uz razgledavanje grada te nakon toga povratak u Zadar.

Boravak na otoku Rabu:

- 3.6.-6.6.
    - 3.6. Dolazak na Otok (smještanje u smještajne objekte i doručak, ručak, razgledavanje romaničke baštine biciklima)
    - 4.6. Boravak i posjet kulturno-turističkim sadržajima (razgledavanje otoka biciklističkim stazama)
    - 5.6. Sudjelovanje na manifestaciji Miomirisni dani
    - 6.6. Posjet Eko-centru NATURA RAB i odlazak u Istarsku županiju

Odlazak iz Zadra bio bi u ranim jutarnjim satima te bi se na otok Rab došlo oko devet sati. Posjet otoku Rabu trajao bi tri dana. Kao doček za goste bio bi organiziran doručak, s lokalnim proizvodima, kojega su pripremili lokalni kuhari. Nakon doručka posjetitelje bi se smjestilo u kuće za odmor (prema dogovoru s lokalnom samoupravom, iznajmljivačima) te bi imali slobodno vrijeme do ručka. Ručak bi bio organiziran u restoranu u 13:00 (u dogovoru s ugostiteljskim objektima). Nakon ručka razgledavale bi se sakralne romaničke građevine biciklima jer svaka građevina nije udaljena više od deset minuta jedna od druge ili prema preferencijama posjetitelja (pješice, autobusom, motorima). Nakon razgledavanja posjetitelji bi imali slobodno vrijeme do večere koja bi se pripremila lokalna hrana, ponuda domaćih specijaliteta, koja bi bila organizirana na otvorenome, a sve bi bilo u stilu romanike; pribor, odjeća (bal pod maskama). Drugi dan bi posjetitelji nakon doručka (organizirana lokalna hrana, ovisno o tome gdje bi posjetitelji odsjeli) oko 9:00 razgledavali Otok biciklima po biciklističkim stazama koje su duge preko 100km[88]. Nakon toga isplanirao bi se odmor za posjetitelje jer bi vožnja biciklom mogla biti dosta iscrpljujuća. S obzirom da bi se otok Rab posjećivalo u vrijeme održavanja manifestacije Miomirisni dani, treći dan bi posjetioci sudjelovali na radionicama, izložbama i svemu ostalome organiziranom. Četvrti bi dan bio dosta opušteniji, odnosno bio bi organiziran posjet Eko-centru (NATRURA RAB) te bi poslije toga posjetitelji imali slobodno vrijeme za razgledavanje otoka, druženje s lokalnim stanovništvom, posjet gradskim plažama i sl. Četvrti dan osmišljen je s manje

[88] Turistici zajednica grada Raba, http://www.rab-visit.com/hr/aktivnosti/sport/biciklizam/430 15.07.2019.

obveza kako bi se gosti odmorili za posjet Istarskoj županiji, no naravno ako bi bilo potražnje, dodatne aktivnosti i sadržaji bili bi organizirani. Peti dan krenulo bi se brodom u jutarnjim satima prema Istarskoj županiji, točnije prema Puli gdje bi se nastavila ruta.

Boravak u Istarskoj županiji

- 6.6.-7.6.
    - 6.6. Dolazak i obilazak Dvigrada i sv. Lovreča i Motovuna (boravak u wellness i spa centrima u Motovunu, slobodno vrijeme za razgledavanje područja)
    - 7.6. Organiziran let balonom iznad Motovuna, posjet Kloštru i odlazak za Poreč te Italiju

S otoka Raba prema Istarskom poluotoku krenulo bi se nakon doručka. U Puli bi grupu s vodičem dočekao autobus koji bi nas vozio prema Dvigradu i sv. Lovreču na razgledavanje romaničke baštine. Kako je ovo bilo malo duže putovanje ostatak dana posjetitelji bi imali slobodno i priliku za boravak u wellness i spa centru te naravno ručak i večera u lokalnim konobama, a noćenje bi bilo ostvareno u kućama za odmor i apartmanima (sve u dogovoru sa lokalnom samoupravom i iznajmljivačima). Drugi dan bio bi organiziran let balonom iznad Motovuna. Nakon vožnje uputili bi se prema Kloštru i posjetili crkvu sv. Mihovila. Nakon toga vožnja autobusom do Limskog zaljevom te organizirana vožnja Limskim zaljevom. Nakon vožnje i kratkog odmora i uživanja u panoramskom pogledu uputili bi se prema autobusu koji bi vozio za Poreč gdje će se posjetitelji ukrcati na trajekt za Italiju i nastaviti razgledavanje kulturne rute *Transromanice*.

Slika br. 8. Primjer signalizacije rute (grad Zadar)

Izvor: Turistička zajednica grada Zadra (e-mail)

Signalizacija rute ključna je prilikom osmišljavanja i kreiranja rute. Istom se olakšava snalaženje u prostoru i daje turistu mogućnost samostalnog izbora putovanja. Slika 8 prikazuje primjer signalizacije rute koja je napravljena na planu grada Zadra. Karta plana grada Zadra dobivena je od Turističke zajednice grada Zadra te bi kao takva bila dovoljna za snalaženje u prostoru. Kako je ovo ipak tematska ruta na istoj su dodani putokazi, odnosno linijama su označena kretanja u ruti koja je osmišljena tijekom istraživanja u ovome radu. Ruta, odnosno kretanje po ruti označeno je linijom žute boje te obuhvaća sve navedene elemente koji bi bili uključeni u rutu na području Zadra. Također na karti su prikazani i ostali sadržaji, aktivnosti i atraktivnosti koje posjetitelji mogu posjetiti, odnosno uključiti u trenutku obilaska grada, rute. Signalizacija rute bi se prema ovome primjeru napravila za svako odabrano područje. Uz sadržaje bi bili prikazani i infopunktovi gdje bi turisti/posjetitelji mogli nabaviti karte, dodatne informacije vezano za rutu, smjernice kojim prijevoznim sredstvom nastaviti ili započeti putovanje, informacije gdje iznajmiti auto, bicikle, kupiti karte za brod autobus, avion i dr.

U sklopu kreiranja kulturne rute potrebno je uklopiti kulturnu baštinu s temom i dodatnim sadržajima i aktivnostima. Ruta romaničke baštine na području Hrvatske u ovome radu osmišljena je kao aktivna i rekreativna ruta koja uključuje puno popratnih i dodatnih sadržaja. Ruta je osmišljena za mlade posjetitelje, obitelji s djecom te umirovljenike rekreativnog karaktera. Naravno, rutu bi mogli posjećivati i drugi tipovi turista, sve ovisno o preferencijama. Kao aktivna i rekreativna osmišljena je zbog mogućnosti koje se nude na odabranim područjima, a to su biciklističke staze, vožnja kajakom, zmajarenje, let balonom, vožnja Limskim zaljevom te mnoge druge aktivnosti. U obližnjim mjestima odabranih područja postoje lokaliteti koje se također mogu istražiti i uklopiti kao dio rute, što stvara još veći potencijal i priliku za stvaranje i kreiranje rute. Osim aktivnih i rekreativnih osmišljeni su i drugi sadržaji kao što je sudjelovanje na manifestaciji Miomirisni dani, organizirani bal pod maskama, posjet raznim muzejima, šetnja poznatim ulicama, opuštanje ljekovitim blatom i restorani. Obilazak rute naravno bio bi moguć samo po pojedinim etapama, odnosno posjetitelji bi mogli posjetiti samo jedan grad i sudjelovati u aktivnostima koje su uključene u taj dio rute. Cilj europskih kulturnih ruta je podizanje svijesti o kulturi kroz putovanje i turizam, što zapravo čini i ova osmišljena ruta. Kroz osnovnu temu koja se proteže tijekom cijele rute (romanička baština), uz dodatne sadržaje na ruti pruža se mogućnost upoznavanja s cijelim područjem Hrvatske.

ZAKLJUČAK

Cilj ovoga istraživanja bio je osmisliti rutu romaničke baštine u Hrvatskoj, odnosno pokušati osmisliti rutu koja bi obuhvatila romaničku baštinu zajedno sa svim dodatnim sadržajima i elementima. U metodologiji istraživanja prvo se provelo teorijsko istraživanje te razrada teme. Područje Europe stvara veliki potencijal za razvoj međusobno povezanih atrakcija zasnovanih na umrežavanju nekoliko destinacija povezanih istom temom. Upravo je to cilj Vijeća Europe; povezati područja iste povijesti i baštine u jednu cjelinu. Europskim kulturnim rutama želi se povezati postojeću baštinu zajedno s trenutnim ili novim sadržajima i atrakcijama. Razvoj kulturnih ruta sastoji se od nekoliko elemenata koje treba slijediti kako bi ruta bila uspješna. Prvo treba definirati temu i resurse kako bi se znalo s kojom baštinom se raspolaže. Nakon toga, potrebno je uključiti dionike odnosno partnere koji će sudjelovati u kreiranju i daljnjem razvoju rute. To mogu biti razne udruge, poduzeća, organizacije, jedinice lokalne samouprave, institucije, privatni i javni poduzetnici, umjetnici, agencije i dr. Određivanjem partnera već se stvara nekakav oblik i daje se na snazi samoj ruti. S partnerima je potrebno dogovoriti i odrediti sadržaje koje će ruta obuhvaćati. Sadržaji mogu biti uslužni, strukturalni i pridruženi, a svaki od njih mora imati svoju funkciju. Ono što je jako bitno kod kreiranja rute je signalizacije. Njome se omogućuje turistu slobodno kretanje po ruti, odnosno daje mu se mogućnost izbora; kada će krenuti na rutu, kojim putem, što će prvo posjetiti, što neće, na koji način će putovati, kretati se rutom i sl.

Prateći smjernice iz teorijskog dijela osmišljena je ruta, odnosno dionica za romaničku baštinu u Hrvatskoj. Prije samog osmišljavanja rute, provedeno je istraživanje u smislu potencijalnih partnera i evidentiranja resursa. Istraživanjem literature evidentirali su se resursi, odnosno gdje ih ima najviše te su u skladu s time odabrana i područja koja bi obuhvaćala rutu romaničke baštine. Nakon toga osmišljen je kratki upitnik koji je poslan odabranim područjima, odnosno turističkim zajednicama kako bi se dobilo njihovo mišljenje i zapravo vidjelo koliko su upoznati s projektom Vijeća Europe i Europskim kulturnim rutama. Turističke zajednice kao jedne od potencijalnih partnera projekta voljne su bile surađivati u ovome istraživanju. Turističke zajednice navele su kako bi voljele surađivati, odnosno biti dio projekta samo kada bi u to bili uključeni razni stručnjaci. Kako je prilikom osmišljavanja i kreiranja svakog projekta potrebno stručno mišljenje tako je bilo potrebno i ovdje. U skladu s literaturom i vodstvom mentora osmišljen je i kratki upitnik koji je poslan stručnjacima koji se bave kulturnim rutama. Stručnjakinje su svoje odgovore dosta opširno objasnile što daje uvid u veličinu i važnost projekta Europskih kulturnih ruta. Sljedeći smjernice,

odnosno povratne informacije koje su dobivene od strane stručnjaka, turističkih zajednica, ali i istraživanjem postojeće rute osmišljena je ruta romaničke baštine u Hrvatskoj. Ruta romaničke baštine u Hrvatskoj obuhvaća tri županije: Zadarsku županija, Primorsko-goransku županiju te Istarsku županiju. Područje Zadarske županije obuhvaća gradove Zadar i Nin, Primorsko-goranska obuhvaća grad Rab, dok Istarska županija obuhvaća Dvigrad, Sv. Lovreč i Kloštar. Uz svako ovo područje osmišljeni su i dodani i popratni sadržaji kako bi tema, ali i sama ruta bila atraktivnija. Prilikom provedbe istraživanja naišlo se na nekoliko prepreka. Kulturna baština Hrvatske nije do kraja evidentirana te je potrebno dosta vremena da se vidi s čime zapravo Hrvatska raspolaže. Kako bi ruta bila valjana i dospjela do trenutka certifikacije potrebno je dobro istražiti resurse i zapravo uklopiti i valorizirati svaki od njih. Također, gđa. Ksenija Keča rekla je kako godišnja članarina stvara problem. Članarina je godišnji iznos koji članovi moraju plaćati kako bi bili dio rute, ali i nosili certifikat Europske kulturne rute. Nadalje, dobivanje odgovora od strane stručnjaka i TZ-a trajalo je nekoliko mjeseci, što zapravo čini veliku prepreku u istraživanju jer se čeka odgovor koji je bitan i potreban za nastavak istraživanja. Upravo takav problem stručne osobe navode kao odgovor zašto u Hrvatskoj nije još uvijek aktivna ruta romaničke baštine. Nedovoljna zainteresiranost, slab angažman i previše drugih obaveza jednostavno ne ostavljaju prostora za osmišljavanje i kreiranje novih ruta. Hrvatska je dio osam Europskih kulturnih ruta, što govori da nade, potencijala i prostora za još jedan projekt ima. Kako bi se projekt razvio potrebno je uključiti ljude sa stručnim znanjem, željom za napredovanjem, prostorom i vremenom koje će moći posvetiti osmišljavanju rute romaničke baštine. Istraživanje diplomskog rada ostvarilo je svoj cilj i svrhu. Osmišljena je ruta, odnosno dionica rute romaničke baštine u Hrvatskoj, koja bi uz veći angažman i sudjelovanje potencijalnih partnera i dionika jednom mogla postati dio Europske kulturne rute *Transromanice.*

LITERATURA

A) Knjige

1. Androić, M., Klarić, V., *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama,* Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012.
2. Dadić, M., *Istraživanje kulturnog turizma,* Redak, Split, 2014.
3. Dulčić, A., *Upravljanje razvojem* turizma., Mate d.o.o., Zagreb., 2001.
4. Golja, T., *Menadžment u kulturi i turizmu.,* Osijek., Gradska Tiskara Osijek d.o.o., 2016.
5. Ivančević, R., *Umjetničko blago Hrvatske,* Zagreb, ITP-Motovun, 1993.
6. Jelinčić, D.,A., *Abeceda kulturnog turizma,* Meandar Zagreb., 2009.
7. Pelc M., *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj.,* Zagreb., Tiskara Zelina d.d., 2012.
8. Petrić, L., *Osnove turizma*., Split., Ekonomski fakultet, 2003.
9. UNWTO., *Global Report on Cultural Routes and Itineraries*., (2015.), UNWTO.,
10. Razvojna agencija Zadarske županije, *glavni plan razvoja Zadarske županije 2013-2023,* ZADAR d.o.o., 2013.

B) Internetski izvori

1. ArS Artistic Adventure of Mankind >https://arsartisticadventureofmankind.wordpress.com/tag/cathedral-of-santiago-de-compostela/page/2/ >4.5.2019.
2. Encyclopedia Britannica >https://www.britannica.com/ > (posjećeno 19.4.2018.)
3. Europska komisija >https://ec.europa.eu/commission/index_hr> (26.4.2018.)
4. eSfera>https://www.e-sfera.hr/dodatni-digitalni-sadrzaji/b47b5718-2467-448a-8eb6-10d5e275b539/> (18.5.2019.)
5. Istarska županije >https://www.istra-istria.hr/index.php?id=1> (6.6.2019.)
6. Leksikografski zavod Miroslav Krleža >http://www.enciklopedija.hr/> (19.4.2018.)
7. Primorsko-goranska županija, >https://www.pgz.hr/Nas_kraj/Kulturno-povijesno_nasljede > (3.6.2019)
8. Svijet kvalitete >http://www.svijet-kvalitete.com/index.php/certificiranje_ > (20.3.2019.)
9. *Transromanica* >http://www.transromanica.com/en/news/> (26.4.2018.)
10. *Transromanica* > http://www.transromanica.com/en/association/ >(26.4.2019.)
11. Turistička zajednica grada Nina > https://www.nin.hr/hr > 25.07.2019.

12. Turistička zajednica grada Raba >http://www.rab-visit.com/hr/aktivnosti/sport/biciklizam/430 > 15.07.2019
13. Turistička zajednica grada Zadra >https://www.zadar.travel/hr > 25.07.2019.
14. Vijeće Europe, Europski institut za kulturne rute >https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/certification> (26.4.2018.)
15. Zadarska županija, službene stranice >https://www.zadarska-zupanija.hr/o-nama/kulturno-povijesna-bastina> (3.6.2019.)

POPIS PRILOGA

Prilog 1. UPITNIK: Europske kulturne rute – *Transromanica* 43

Prilog 2. QUESTIONNAIRE – European Cultural routes – *Transromanica* 44

Prilog 3. UPITNIK: Europske kulturne rute – *Transromanica* (potencijalni partneri) 47

POPIS SLIKA

Slika br.1. Motivacija turista za kulturno putovanje 11

Slika br. 2. Turisti prema područjima kulturnih interesa 13

Slika br. 3. Proces razvoja teme 27

Slika br. 4. Primjer signalizacije i sadržaja na ruti 32

Slika br. 5. Tlocrt katedrale Sv. Jakova u Španjolskoj 34

Slika br. 6. Države uključene u Europsku kulturnu rutu – Transromanicu 38

Slika br. 7. Karta Hrvatske 52

Slika br. 8. Primjer signalizacije rute 59

POPIS TABLICA

Tablica 1. Strukturni i transnacionalni fondovi 16

Tablica 2. Popis romaničke baštine u Hrvatskoj 36

Tablica 3. Potencijalni partneri koji mogu biti uključeni u realizaciju kulturne rute 42

SAŽETAK

Kulturna ruta je ruta koja spaja narode Europe te njihovu kulturnu i povijesnu baštinu. Glavni ciljevi prilikom kreiranja kulturnih ruta su predstavljanje europskog kulturnog identiteta, povećanje vidljivosti, poštovanja, očuvanja i unapređenja europske kulturne baštine te pružanje javnosti priliku za ispunjenje slobodnoga vremena kroz posjećivanje lokaliteta i atraktivnosti koje se vežu uz kulturni turizam. Prva kulturna ruta koju je Vijeće Europe kreiralo je *Santiago de Compostela,* 1987. godine. To je ruta hodočasničkih putova koja je služila kao primjer razvoja novih kulturnih ruta. Kako bi neka ruta postala dijelom ovoga projekta mora ispunjavati ciljeve i načela projekta. Usvajanjem načela i ciljeva projekta kulturnih ruta određena ruta stječe pravo dobivanja certifikata Vijeća Europe. Certifikat je odraz kvalitete koji olakšava pristup informacijama te rad sa stručnjacima i znanstvenicima diljem Europe.

Ovaj rad fokusirao se na trenutnu najveću Europsku kulturnu rutu, *Transromanicu*. To je ruta romaničke baštine koja prolazi kroz 9 zemalja, odnosno 12 regija. Ono čemu ova ruta teži jest spajanje zajedničke romaničke baštine na području Europe te proučavanje i očuvanje romaničke baštine stvarajući lokalitete dostupne javnosti, njihovo razumno i pažljivo korištenje te unapređenje kako bi se kasnije koristili u kulturne i turističke svrhe. Europskim kulturnim rutama osim što se valorizira kulturna baština, stvaraju se i nude dodatni sadržaji i aktivnosti kako bi ruta postala jedinstvena i atraktivnija. Hrvatska do sada nije uključena u *Transromanicu*, ali je dio 8 postojećih Europskih kulturnih ruta. Rad analizira romaničku baštinu u Hrvatskoj u svrhu razvoja dionice na području Hrvatske. Na kraju rada su prijedlozi i ideje za kreiranje rute romaničke baštine. Za istraživanje u ovome radu bilo je potrebno obratiti se stručnjacima i potencijalnim partnerima kako bi se dobila stručna mišljenja. Istraživanje je provedeno u suradnji sa stručnjacima kroz intervjue. Prema idejama, ruta bi obuhvaćala područja Zadarske (Zadar i Nin), Primorsko-goranske (otok Rab) i Istarske županije (Dvigrad, Sveti Lovreč i Kloštar).

Ključne riječi: kultura, turizam, baština, kulturni turizam, ruta, Europske kulturne rute, signalizacija rute, *Transromanica,*

ABSTRACT

Cultural route is a route that connects people of Europe with their cultural and historical heritage. Main goals while creating cultural routes is representing the European cultural identity, increasing visibility, conservation and promotion of European cultural heritage. Moreover the goal of cultural routes is giving public the opportunity of fulfilment of leisure through visit of sites and attractions that are connected with cultural tourism. First cultural route of Council of Europe was Santiago de Compostela, in 1987. It is pilgrims route that served as an example for every new route. Every route must adopt goals and principles of Council of Europe. Adopting these goals and principles route acquires the right to obtain a certificate. This shows a quality and allows easily approach to the information and cooperation with scientists and experts.

This paper is based on the largest European cultural route, Transromanica. It is route about romanesque heritage which passes through 9 countries, respectively 12 regions. This route strive to connect romanesque heritage on Europeans fields. Moreover, to study and preservation romanesque heritage representing the sites accessible to the public so they can be used in cultural and touristic purpose. European cultural routes valorize the cultural heritage, and also creates and offers additional content and activities so that route can be represented as an attractive and unique. Croatia is not included into the Transromantic, but it is the part of 8 other European cultural routes. The purpose of this paper is to analyzes romanesque heritage in order to develop section in Croatia. At the end of the research are proposals and ideas for creating the romanesque route in Croatia. To conduct the research, it was necessary to communicate with the experts and potencional partners. The research was conducted through the interviews with the experts and potencional partners on the route. The route will involve territory of Zadar County, Primorje-Gorski Kotar County, and Istria County.

Keywords: culture, tourism, heritage, cultural tourism, route, European cultural route, marking routes, *Tranromanica*